

Nekem tulajdonképpen nincs kedvenc témám, sok minden érdekel

Beszélgetés a hatvanéves L. Juhász Ilona etnológussal

Liszka József felvétele

Rozsnyón születtél, de az igazi szülőhelyed a várostól pár kilométerre fekvő Rudna. Ez ma majdnem 700 lakosú település, egyre csökkenő népességgel, utánanéztem, születésed idején még 995-en éltek ott, ma már kétszer annyi szlovák lakja, mint magyar, ez az arány húsz éve még 440-320 volt a magyarok hátrányára. A rudnaiak katolikusok, evangélikusok, reformátusok és felekezet nélküliek vagy ateisták. Te magyar családba születtél, szüleid evangélikusok voltak. Hogyan élte meg a családod Rudnán a magyarságát és a vallását?

Rudna egy nyelvhatáron fekvő falu, ahol a történelem folyamán a lakosság nemzeti-ségi összetétele folyamatosan változott. E változásokat jelentősen befolyásolta az a tény, hogy bányásztelepülésről van szó, ahol már a kora középkorban is nemesfémeket termeltek ki. A vasérc bányászata a 20. század elején indult meg, s ekkor épültek fel a bányászlakások, ami által egy új

településrész alakult ki, a kolónia. A bányaüzem kiépülésével párhuzamosan több szlovák és német anyanyelvű bányász és bányászcsalád telepedett itt le, akik például Besztercebányáról vagy Aranyidáról érkeztek. A lakosság összetétele folyamatosan nagyon heterogén volt többféle szempontból is. Számomra ez volt a természetes, ebben születtem bele.

Az, hogy magyarok voltunk-vagyunk, természetes állapot volt számomra, evidens dolog volt, hogy magyar iskolába jártam, bár akkor a közös igazgatású alapiskolában a magyar osztályba járók száma nagyon alacsony volt a szlovák iskolába járókhoz viszonyítva. Sajnos, az iskola igazgatója – annak ellenére, hogy magyar volt (az apja korábban leventeoktató volt Rozsnyón) – nagyon rövid idő alatt elérte, hogy megszűnjön a magyar oktatás, a beíratáskor igyekezett meggyőzni a szülőket, hogy sokkal jobban érvényesül a gyerek, ha szlovák osztályba kerül. Ami a kérdésed második részét illeti,

annak ellenére, hogy apám volt az evangélikus kurátor, ami azt jelenti, hogy mi gyerekek is jártunk vele havonta az istentisztelet előtt takarítani a templomot, voltaképpen nem voltunk vallásosak. A bátyám és a nővérem még konfirmált, én már nem, s a többi testvérem sem.

Rudnáról monográfiát is írtál, Temetkezési szokások és a temető kultúra változásai a 20. században címmel. Ebben jellemzed a község temetkezési szokásait, ezek változásait. Melyek a legfontosabb változások az ezredfordulóig? Mennyiben tér el, mondjuk az ateisták temetkezése a többiekétől a külsőségeket illetően?

A külsőségeket illetően nem volt túl nagy a különbség, elmaradtak az egyházi énekek, helyettük a helyi éneklőcsoport énekelt valamilyen szomorú dalokat, ezek eredeti szövegét részben át is írták, hogy alkalomhoz illő legyen. Imádság helyett szavaltatok hangzottak el. A búcsúztató a halott méltatásáról szólt, kivéve amikor pártfunkcionáriust vagy úgynevezett pártembert temettek, ilyenkor az ideológiai elemek is megjelentek, mint ahogyan a papok beszédében az általuk képviselt vallási tanítás bizonyos elemei. Megesett, hogy egyházi temetése volt olyannak, aki biztosan nem egyezett volna bele, viszont fordított eset is előfordult. Rudnán az arányokat tekintve a polgári temetések száma a rendszerváltást követően sem csökkent. Az utóbbi körülbelül másfél évtizedben jelentősen megnőtt a polgári temetések száma, ami a lakosság elszegényedésével magyarázható. Nem mindenki tudja megfizetni a papot, ezért választják a polgári temetést. Legutóbb a Borzován végzett kutatásom során is erről tájékoztattak az adatközlők.

Valahol említed, hogy hatan voltatok testvérek. Én csak Éva húgodról tudok, aki Írországbán dolgozik, és Zoltán öcsédéről, aki tragikus autóbalesetben hunyt el. Apukád bányász volt, anyukád pedig háztartásbeli. Milyen volt ez a nyolctagú családi közeg, visszaemlékezésed szerint?

Zajos. Három fiú és három lány, a legfiatalabb és legidősebb közötti nagy körkülönbséggel, s akik természetükben eléggé eltérőek voltak és ma is azok. Megtanultuk értékelni azt, ami van és dolgozni is megtanultunk, aminek a mai napig is hasznát veszem, nem hívok segítséget, ha egy széket odébb kell tenni. Egyébként volt még két testvérem, az első szülöttet, Jánoskát nem ismertem, ő tragikus körülmények között fejezte be rövid másfél éves életét 1952-ben. Sanyikát, aki gyermekbetegségben hunyt el hirtelen, az első születésnapja előtt két nappal temettük. Kilencéves voltam akkor. nagyon megviselt a halála.

Anyummal kapcsolatban még elmondanám, hogy annak idején elkezdte a polgári iskolát Rozsnyón, mert nagyon jófejű gyerek volt. Egyedül, gyalog tette meg naponta a valamivel több kilométeres távolságot szülőfaluja, Kőrös és Rozsnyó között. Sajnos, tanulmányait bizonyos okok miatt nem fejezhette be, ennek részletezésétől hadd tekintsek el. Nagyon sajnálom, hogy másképp alakult az élete, mint amit megérdemelt volna. Nagyon örült annak, hogy iskolában jó tanulók voltunk, s mindent megtett azért, hogy semmiben ne szenvedjünk hiányt. Ereje felett. Ő is meg apu is.

Anyukádat említetd egy helyütt, hogy sokat olvasott. Emlékszel a családi könyvtáratokra, vagyis hát volt egyáltalán ilyen? Neked személyesen voltak saját könyveid, vagy könyvespolcod? Konkrét könyvcímek vagy szerzők is élnek az emlékezetedben?

Anyum nagyon szeretett olvasni, de sajnos alig volt rá ideje. A család anyagi helyzetéhez viszonyítva szerintem aránylag gazdag könyvtárunk alakult ki. Természetesen, nekem is voltak saját könyveim, diákkoromban például minden évben kaptam jutalomkönyvet az iskolaév végén, de a különböző versenyeken elért eredményekért is és persze különféle alkalmakból ajándékként is. Nagyon becses számomra és ma is megvan Fehér Klára *Bezzeg az én időmben* című lányregénye, ami a pöttös sorozatban jelent meg, s a pár éve elhunyt keresztanyutól kaptam mikulási ajándékként. Itt-ott vásároltam is könyveket. A könyvek száma gimnazistakoromban már jelentősen megnövekedett, a nyári szünetekben ugyanis egy vagy másfél hónapot mindig dolgoztam valahol, s a keresetem egy részéből könyveket vettem. Miskolc főutcáján volt egy antikvárium, ott nagyon sok korábban megjelent könyvet sikerült beszereztem jóval olcsóbban. Egyszer lesántultam a könyvesboltban, mert amikor az ajtón belépve megláttam Irving Stone *Michelangelóról* szóló kötetét, nagy mohóságomban olyan rosszul léptem, hogy meghúzódtam a lábam és sántikálva tértem haza zsákmányszerzésemről. De megszereztem és birtokoltam végre a kötetet, az a lényeg! Ezt a kötetet még harmadikos gimnazista koromban olvastam, s az jelentette számomra elsősorban az élményt, hogy elolvasása után időben helyükre tudtam rakni az olasz reneszánsz kortárs művészeit, nagyon sokat tanultam ebből a kötetből. (Sajnos, a gimnáziumban nem tanultunk művészettörténetet, ami nagyon hiányzott!) A legnagyobb könyvzsákmányom Moszkvához kötődik. 1980-ban még diákként a fél osztályunk részt vett egy tíznapos kiránduláson a Szovjetunióban. Deáki osztálytársam, Szabó Ernesztína tudott róla, hogy Moszkvában létezik egy *Druzsba* nevű könyvesbolt, ahol jóval alacsonyabb áron lehetett kapni a szocialista országokban megjelent könyveket. Sikerült megtalálnunk, s akkor vettem meg például a kétkötetes világirodalmi lexikont, és elsősorban művészettörténeti könyveket. Sajnos, nem hozhattunk el mindent, amit szerettünk volna, mert, ahogy apám mondta a költözésemkor 1990-ben: a könyv nehéz portéka... Taxival mentünk a szállodához a zsákmánnyal, ahol már vártak ránk, mert utaztunk tovább Leningrádba, azaz Szentpétervárra. Ami az olvasást illeti, mindenevő voltam. Alapiskolás koromban még szlovák nyelvű ifjúsági krimiket is olvastam, mint például az *Alfred Hitchcock a Traja pátrači* sorozat darabjait, amit a szlovák iskolába járó utcabeli barátnőm ajánlott. Amikor apu olvasáson kapott, mindig adott valamilyen munkát, merthogy látja, nincs semmi dolgom... Rájöttem, hogy el kell bújniom valahová, hogy ne legyen szem előtt. Alapiskolás koromban imádtam a helyi könyvtárba járni! Ha jól emlékszem, kedden és pénteken volt nyitva 2-től 6-ig, sokszor az egész nyitvatartási időt végigültem ott, s a könyvtárosokkal mindig jó barátságban voltam.

Egy helyütt azt nyilatkoztad, hogy nálatok a vallás nem játszott nagy szerepet, de nagyon sok újságot járattatok. Mondhatni, ezek alapján, hogy inkább a konkrét világra voltatok nyitottak, semmint a lelki életre? Ez mi mindenben nyilvánult meg?

A *Hét* című kulturális hetilap a kezdettől járt nekünk, sok időt töltöttem gyerekkoromban a padláson a régebbi évfolyamok lapozgatásával, olvasásával. Ezenkívül járt az *Új Ifjúság*, a *Kis Építő*, a *Tábortűz*, a *Priatel*, a *Tűzoltó* (apu aktív önkéntes tűzoltó volt),

az Irodalmi Szemle, nagyapának pedig a Szabad Földműves. Az újságárusnál pult alól itt-ott sikerült beszerezni magyarországi lapokat, például az ÉS-t, s amikor Magyarországon jártam, mindig vettem valamilyen folyóiratot. Megjegyzem, hogy nem voltunk értelmiségi család.

Ehhez képest az egyik szakterületed a temetkezési szokások és a temetőkultúra vizsgálata, ami óhatatlanul azzal jár együtt, hogy rendszeres temetőlátogató vagy, gyűjtöd az elhalálozásokkal és temetésekkel kapcsolatos újságcikkeket... Segít ebben, hogy nem tartozol konkrét felekezethez? Jobb így a rálátásod a tényekre?

Elméletben az evangélikus felekezethez tartozom, annak idején evangélikusnak kereszteltek kisgyerekkoromban, de tőlem a vallás mint olyan, a hit intézményesített formája mindig is idegen volt. Szerintem nem szabad, hogy egy kutató munkáját a felekezeti hovatartozás a legcsekélyebb formában is befolyásolja, mint ahogyan más szubjektív tényező sem, mint például a nemzetiségi hovatartozás. Objektíven, kívülállóként kell szemlélni a dolgokat, véleményem szerint ez a kutatómunka egyik legfőbb szabálya.

Én ma már csak fényképezőgéppel meg jegyzetfüzettel tudlak elképzelni, de, gondolom, egykor laikusként is jártál a rudnai temetőben, meg nyilván más temetőkben is. Gyerekként vagy fiatalként hogyan hatott rád, hogy, feltételezem, ezek kétnyelvűek vagy adott esetben kevert nyelvűek? A sírköveken nyilván elolvastad a feliratokat.

Gyerekként más szemmel néztem a sírfeliratokra, akkor is elolvastam a feliratokat, ha úgy adódott, mert az ember kíváncsi rá, hogy ki nyugszik az adott helyen. Akkor elsősorban a fényképes síremlékek voltak számomra érdekesek. A mi falunk temetőjében egyébként gyerekkoromban még nem voltak kétnyelvű feliratok, azok csak nagyjából két évtizede jelentek meg, addig vagy kizárólag magyar, vagy pedig szlovák volt. Ma már természetesen más szemmel nézek a síremlékekre, sokkal többet ki tudok olvasni belőlük, mint annak idején laikusként. Ennek köszönhetően nagyon sok példát sikerült összegyűjtenem a kétnyelvűségeire vagy a nyelvváltásra, ezeket az adatokat a közelmúltban megjelent *A dél-szlovákiai síremlékek nyelvhasználatának néhány sajátossága* címen megjelent tanulmányomban összegeztem. Az elhunytak temetői képi ábrázolása, a fényképes síremlékek később is foglalkoztattak, de nem találtam erre vonatkozó szakirodalmat, így folyamatosan figyeltem ezt a jelenséget, s a témáról írtam is egy terjedelmesebb tanulmányt.

Egyébként a szülőfaludban és az iskolában megtapasztaltad-e magyarok fokozatos elszlovákosodását? Mennyire volt érezhető ez a tendencia a környezetekben?

A népszámlálási, a statisztikai adatok szerint a szlovákok száma mindig magas volt a faluban, s jó ideje meghaladja már a magyarokét, a valóság azonban kissé másképpen fest. Sok magyar is szlováknak vallja magát, mert azt gondolja, mivel Szlovákiában lakunk, akkor automatikusan szlovákok vagyunk. Persze mindenki annak vallja, aminek érzi magát, de ebben a döntésben nem hagyhatók figyelmen kívül az éppen aktuális országhatárok és elvárások, vagy akár népszámlálási kérdőbiztosok személye sem. Ismertem és ismerem olyan falubelieket, akik szlovákoknak vallották magukat, de közben nyugodtan tótoztak, és szlovákul sem tudtak. Pár éve nagyon megdöbbentem,

amikor az egyik olyan kortársamat hallottam tótozni, akinek szlovák anyanyelvű volt az édesanyja, és ő is szlovák iskolába járt. Sokszor eszembe jut az az eset is, amikor a szlovák osztályba járókkal a nagyszünetben összevesztünk valamin (sajnos, már nem emlékszem, min), s ők magyarul kiabálták nekünk, hogy *hülye magyar*, mi meg ugyancsak magyarul, hogy *hülye tót!* Ezeknek az úgynevezett hülye tótoknak a szülei egyébként nagyrészt nem is tudtak szlovácul, „igazi” szlovák családból aránylag kevesen származtak, s ők is egész jól megtanultak magyarul. Nagyon sok gyerekkori barátnőm is szlovák iskolába járt, s ők mesélték, hogy nem volt szabad az órán magyarul megszólalniuk, mert akkor körmöst kaptak az igazgató bácsitól. Nagyon furcsa helyzeteket produkál az élet. Az 1938-as visszacsatolást követően a Rozsnyóról származó igazgató bácsi édesapja szigorú leventeoktató volt (ez egyébként csak kb. két évtizede jutott tudomásomra, amikor a Rozsnyón megjelent korabeli regionális újságokat lapoztam), ő, a fia meg már körmösöket osztogatott a magyarul megszólaló nebulóknak, s nem mellékesen: oroszlánrésze volt abban, hogy a magyar szülők szlovák iskolába írták a gyerekeiket.

Te még megélted a kisiskola légkörét is: az alsó tagozatot szülőfaludban jártad ki, utána kerültél csak a rozsnyói alapiskolába. Nagy volt a törésvonal a kettő között? Voltak Rozsnyón gondjaid, vagy inkább előnyeid származtak abból, hogy az alsó tagozat minden évfolyama egy osztályba járt?

Az első osztályos tanító nénimet nagyon szerettem, de egyszer megharagudtam rá. Anyum sokszor nevetve idézte fel az esetet, amikor az 1 mínusz osztályzatot 4 mínuszra írtam át az ellenőrző könyvecskémbe. Szerettem tanulni, s már olvasni is tudtam, amikor iskolába mentem. Nagyon rosszulest, hogy nem egyest, hanem 1 mínuszt kaptam valamiért, de már nem emlékszem, miért. Egy világ omlott össze bennem! Fogtam hát a tollat, s átjavítottam az osztályzatot 4 mínuszra. Ha nem egyes, akkor úgyis mindegy, úgymond, ha lúd, legyen kövér! A tanító néninek is megmondtam, amikor e tettem miatt felelősségre vont, hogy nem 1 mínuszt, hanem egyest érdemeltem volna. Amikor évek múlva összetalálkoztunk, mindig nevetve idézte fel az esetet. Mi tagadás, eléggé keményfejű gyerek voltam, s máig sem tudom elviselni az igazságtalanságot. A rudnai iskolában az első osztály kivételével nem éreztem túl jól magamat. Összevont osztályban tanult az 1–5. évfolyam, így sokat unatkoztam, mert előre megtanultam a felsőbb osztályos tananyagot is. Nagyon zavart a megkülönböztetés, a kivételezés, s a falumbeli tanító néni olyan lelki sebet ejtett rajtam, amit a mai napig se tudtam kiheverni. Nem volt könnyű egy hatgyerekes család tagjának lenni, akinek ráadásul a szülei párttagok se voltak. Egyébként sok más gyerekekkel egyetemben óvodába se szerettem járni, mert az óvó néni sem állt a pedagógia csúcsán, de ez már egy másik történet.

Rozsnyón egyáltalán nem voltak gondjaim, az új iskola egy új, igazságosabb és boldogabb világot jelentett számomra. Ami a legfontosabb, végre egyenrangúnak érezhettem magam az osztálytársaimmal! Hatodikban csodálatos osztályfőnököm volt Gordon Béla bácsi személyében, aki matematikát tanított. Szigorú pedagógus volt, de igazságos. Nagyon hálás vagyok neki mind a mai napig! Ma már a szülőfaluja, Szilice temetőjében nyugszik, a most folyó kutatásaim során éppen az idén dokumentáltam az ő sír-emlékét is. Furcsa érzés volt, ismét megkönnyeztem őt. Visszatérve a rozsnyói alapiskolához: nagyon szerettem azt az iskolát, egy nagyon színvonalas, jó iskola volt! Mi még

a Bányász téri épületbe jártunk, ami korábban zárda volt, s nagyon sok osztályban még olajos padló volt.

Ebben az iskolában kibontakozhattam. Sok versenyen, vetélkedőn is részt vettem, biológiai és történelmi versenyeken egyaránt. Herbáriumot is készítettem, amellyel az iskolám engem nevezett be a járási versenyre. Olyan boldog voltam, hogy megismertem a környezetemben található vadvirágok, vadnövények tudományos és latin elnevezését. Még ma is emlékszem több mezei növény latin nevére. A Rozsnyó alapításának 700. évfordulója alkalmából rendezett történelmi vetélkedőn mi, a magyar iskola csapata nyertük. A csapat tagja volt egyébként Fabó Tibor is, aki most a Komáromi Jókai Színház egyik vezető színésze, akit Tibikének hívtunk, mert egyrészt fiatalabb volt nálunk, másrészt pedig nagyon szeretetre méltó, ügyes gyerek volt, az iskola kedvence! Ezen a vetélkedőn éltem meg először a magyarellenességet. Egyértelmű volt, hogy mi teljesítettünk a legjobban, de a zsűri egyik szlovák tagja sehogy sem akart belenyugodni, hogy a magyar iskola csapata legyen a győztes. Szerencsére, nem az ő szava döntött. Máig őrzöm a rozsnyói Őrtornyot, a 700-as számot, valamint a város címerét ábrázoló plakettet, amit a csoportunk valamennyi tagja megkapott! Megjegyzem, a város nem akkor volt 700 éves, hanem később, de a vezetői egy másik dátumot tartottak hitelesnek, nem hallgattak a szakemberekre, a történészekre.

Az alapiskolám pedagógusai közül mindenképpen meg kell említenem Strausz Gizi nénit, ő volt az iskola pionírvezetője, a nagy szervező! Nem egy vonalas pionírvezetőként kell őt elképzelni, számára az volt az elsődleges, hogy mi, a magyar iskola tanulói is hallassunk magunkról, s mutassuk meg, hogy mi is vagyunk olyan jók, mint a szlovák alapiskolák nebulói. Azt szokta mondani, hogy gyerekek, nekünk duplán jól kell teljesítenünk! Mindene volt az iskola! Elszégyellem magam, ha eszembe jut, hogy párszor meglógtam előle, hogy ne adjon újabb feladatot, mert tudta, hogy én mindig megcsináltam, amire kér.

Az általános iskola után magától értetődő volt, hogy gimnáziumba mégy? Fontos volt a szüleidnek, hogy továbbtanulj, vagy ez már közös szükséglet és igény volt?

Mivel valamennyien jó tanulók voltunk, magától értetődő volt, hogy továbbtanuljunk. Visszagondolva még inkább tudatosítom, milyen erőfeszítésbe kerülhetett a szüleimnek, hogy előteremtsék az ehhez szükséges anyagi háttérrel. Anyu úgy gondolta, hogy ha neki nem adatott meg a polgári iskola befejezése, a gyerekei tanulhassanak tovább, mindig nagyon örült az eredményeinknek, sikereinknek.

Örökké aktív, minden téren nagy szervezőnek ismerlek: ez a nyughatatlanság, vagy mondjam így: ez a szellemi-fizikai, szociális-közösségi pezsgés már az iskolában is jellemző volt rád? Feltételezem, szerveztél-szervezkedtél már akkor is.

Bár minden lében kanál voltam, viszont nem mondhatom, hogy alapiskolás éveim alatt szervezkedtem volna, de ahogy már említettem, sok versenyen részt vettem, mert szerettem volna mindig többet megtudni a dolgokról az iskolai tananyagon kívül. A szervezkedés mint olyan, ha jól emlékszem, csak a gimnázium harmadik évében kezdődött, de nem az iskolában, hanem a szülőfalumban. Színjátszó csoportot alakítottunk, én gépeltem a szövegeket kölcsön írógépén, de csak egy ujjal, mert nem tudtam gépelni.

Amikor már megfájdult az ujjam, kesztyűt húztam. Az igazi szervezés-szervezkedés a felépítményi iskola elvégzése után kezdődött.

Ismerőseim döntő többsége az általános iskolai kihívásokra, az ott szerzett inspirációkra emlékszik szívesebben vissza, nem pedig a gimnáziumiakra, s magam is így vagyok ezzel. Amit az alapiskola adott, az maradandóbb annál, amit a gimnázium adhatott. Milyen voltál mint gimnazista? Mit adott neked a rozsnói középiskola?

Ahogy már említettem, számomra is az alapiskolás évek, a rozsnói alapiskolában eltöltött négy év adott a legtöbbet. Nagyon színvonalas iskola volt. A biológia–természetrajz egyik kedvenc tantárgyam volt, a hetedik osztálytól a nagyon szigorú pedagógus hírében álló Zabari Béla tanító bácsi tanított bennünket. Amikor első alkalommal kihívott felelni, a csont szerkezetéről kellett volna beszélnem, de leblokkoltam, egyszerűen semmi se jutott eszembe, pedig még aznap reggel is átismételtem az anyagot. Az eredmény egy nagy ötös osztályzat lett, de az év végi bizonyítványomban már egyes osztályzat szerepelt. Nem volt szerencsém a csontokkal, hatodikban is egy 4 mínuszos osztályzattal indítottam a másik tanító bácsimnál, ezúttal a macska csontváza volt a téma. Az osztály nagy része ötöst kapott, ráadásul térdelnünk is kellett. Aztán úgy alakult, hogy engem küldött még akkor is természetrajzi versenyekre, amikor már nem ő tanított bennünket. Nagy szeretettel és hálával gondolok a történelmet tanító Bogdán Márta nénire is, akivel legutóbb három évvel ezelőtt, egy rozsnói előadásomon találkoztam, nagyon meghatott, hogy még virágot is hozott nekem.

A gimnáziumi évekre nem szívesen emlékszem, nagyon nem szerettem oda járni. A diktatórikus irányítás alatt működő közös igazgatású iskolában Ján Barilla igazgatótól nemcsak a diákok, hanem a tanárok is rettegték. Általában gyomorideggel mentem be reggelente az épületbe, s máig emlékszem a kötelező folyosóbeli körözésekre a nagyszünetben. A nadrágviziteket sem felejttem el, amikor ellenőrizték, hogy ki van farmerben. Aki abban volt, haza kellett mennie átöltözni, de az ezzel járó idő igazolatlan óráknak számított, ami különösen a messzebről bejárók számára volt problematikus. Úgy oldottuk meg a problémát, hogy tartottunk a szekrényben egy pótnadrágot. Nekem kisdíakként egészen más elképzelésem volt a gimnáziumról és a gimnáziumi tanárokról. Sajnos, egyetlen olyan pedagógus sem volt, aki hasonlított volna az olvasmányélményeimben szereplő valamelyik gimnáziumi tanárhoz. Nagyon csalódott voltam, a reáltantárgyakat sikerült megutáltatniuk velem, de a magyar- és a történelemórák is felejthetők. Nem tartoztam a jó tanulók közé, s alig vártam, hogy leérettségizzem. Akire szívesen emlékszem, az orosz tanárunk, a szlovákul oktató kiváló pedagógus, Sipko Jozef volt, akit később sikerült elűznie az igazgatónak. Mivel jó alapokat kaptam az alapiskolában, nem voltak nehézségeim. Mivel szlovákul oktattott, ezáltal a szlovák nyelvet is gyakoroltuk, mert a szlovákot oktató tanárnőnk órája nagyon sokszor elmaradt.

Föltételezem, hogy a történelem volt a kedvenc tantárgyad, javíts ki, ha nem így volt.

Nekem nem volt kedvenc tantárgyam, több is volt, amelyeket szerettem, s a történelem is köztük volt, a reáltantárgyak azonban nem tartoztak kedvenceim közé. Máig kísért egy visszajáró álom, hogy matematikaérettségire kell mennem, és nem tudok semmit. Óriási megkönnyebbülést érzek, amikor felébredek.

Az már, hogy gimnázium után a népművelés szakot választottad, alighanem nagyon tudatos volt részedről. Mellesleg, gondolom, a néprajz és a népművelés közt van némi átjárás. Pozsonyi népművelői tanulmányaidnak mennyire vetted vagy veszed akár ma is hasznát?

Pozsonyban a felépítményi iskolában nagyon jól éreztem magam, sokkal többet adott nekem, mint a gimnázium! Azok valóban diákéveknek nevezhetők. Az osztályban csupán öten voltunk magyarok, köztük volt Bodri Eleonóra, a Pátria rádió egyik legrégebbi munkatársa is. Sokan azért jártak ide, mert nem vették fel őket főiskolára, de részemről tudatos dolog volt, s nagyon örültem, hogy felvettek. Az az igazság, hogy amitt nem jelentkeztem főiskolára, mert a család anyagi helyzetére tekintettel szerettem volna minél előbb pénzt keresni. Úgy terveztem, hogy majd később valamikor elvégzem a népművelési főiskolát, de aztán erre már nem került sor.

A gimnáziummal szemben ez az iskola sokat adott nekem, s nem mellékesen a szlovák nyelvtudásom is sokat javult. A tanítás tulajdonképpen olyan rendszerben folyt, mint a gimnáziumi oktatás, vagyis volt felelés, dolgozatírás stb. Ami miatt érdemes volt ide járni, az a zenetörténet (zenehallgatással), a filozófiatörténet, de elsősorban a művészettörténet volt. Persze, voltak unalmas, fölösleges órák is jócskán, de hol nem voltak akkoriban?

Az osztályfőnökünk, Jana Tichá egy nagyon művelt, sokat utazó, művészettörténetet végzett hölgy volt. A mai napig hálás vagyok neki, hogy elvitt bennünket egy hétre Prágába, ahol szinte minden fontos helyet bejártunk. Az 1980 májusában megvalósult, általa szorgalmazott tíznapos szovjetunióbeli kirándulás is felejthetetlen számomra, még operaelőadáson is voltunk. A Tretyakov Képtár néhány termét az ott lévő festményekkel még ma is látom lelki szemeim előtt, akkoriban éppen Ajvazovszkij, a tenger festője volt a kedvencem. Leningrádban (Szentpétervárott) éppen akkor voltak a fehér éjszakák, s az Ermitázsban láttam például életemben legelőször Leonardo-képeket eredetiben. Egy jutalomkirándulásnak köszönhetően hetedikes koromban már volt alkalmam látni a drezdai Zwinger festményeit, köztük a reneszánsz több mesterét is. Örökre hálás leszek volt osztályfőnökömnek ezekért a kirándulásokért és a művészettörténeti órákért.

Visszatérve a kérdésed egy kitételére: a népművelés és a néprajz (mint tudomány) között nem sok „átjárás” van. Ha van, akkor az ugyanolyan átjárás, mint a népművelés s csillagászat vagy kvantumfizika között...

Az jelentett számodra nagyobb változást, hogy színtiszta szlovák környezetbe kerültél, ráadásul a fővárosba? Kerested Pozsonyban a magyar társasági életet, vagy például jártál koszorúzni a ligetfalusi Petőfi-szobrot? S még egy kérdés: jó nyelvérzéked van: a szlovákkal voltak gondjaid?

Nagy változás volt, természetesen, hiszen falun nőttem fel. A szlovák környezet eleinte idegennek hatott, de mivel elsősorban a hetedikes alapiskolás tanító nénimnek, Mária Kováčovának köszönhetően jó alapokat kaptam szlovákból, s ahogy már említettem, szlovák könyveket is olvastam, így nem volt különösebb gondom a szlovák nyelvel. Marika néni, aki bár tudott magyarul, csak akkor váltott át erre a nyelvre, ha feltétlenül szükséges volt. Ez az egy év nagyon sokat jelentett, kár, hogy nem ezt a módszert követik nálunk a szlovák nyelv oktatásában, mert nagyon hatékony.

Nem mondhatom, hogy különösebben társasági életet éltem volna. Nem kaptam kollégiumot, így a két év során albérletben laktam. Első Pozsonyban töltött évem alatt padtársammal, a deáki Szabó Ernesztínával voltunk párszor a JAIK-ban, láttam azt az előadást (*Kis Kolozs meg Nagy Kolozs*), amelyben Tóth Karsci, a korán elhunyt szeretett és tisztelt igazgatóm és barátom is játszott egyetemistaként. A Petőfi-szobornál egyszer se vettem részt koszorúzáson, de már nem emlékszem, hogy mi volt ennek az oka. Másodikos koromban a lakótársammal, aki könyvtárosnak tanult, jártunk moziba, és különféle rendezvényekre. Nem sok mindenkivel ismerkedtem meg a két év alatt, mert közben *brigádoztam* is, pénzt is kellett keresnem a tanulmányi ösztöndíjam mellé, így ez a szabadidőm rovására ment. Sokat olvastam, s gyakran megfordultam a nyikorgó, Nyerges utcai antikváriumban és a magyar könyvesboltban is, de hogy ott könyveket vásárolhassak, elő kellett teremtenem ezek árát.

Vagyis minden úgy történt, ahogy eltervezted: a diákéleted lezárva pénzkereső ember lettél, konkrétan népművelő. Hol kezdted a pályafutásodat?

Jobb híján a gömörhorkai Cellulóz- és Papírgyár üzemi klubjába kerültem, ahol minimális fizetésért amolyan *Mädchen für alles* szerepet töltöttem be: konferáltam, zsűriztem, plakátot készítettem, a rendezvényeken jegyet árultam stb. Az az igazság, hogy nem éreztem ott jól magam, ráadásul az utazás is körülményes és időigényes volt. Annyi hasznom volt belőle, hogy sokat olvashattam utazás és várakozás közben, s főleg az értelmetlen hétvégi „szolgálatok” alatt. Az épületben működött a falusi könyvtár, ennek vezetőjével jó barátságba kerültem, vele jókat beszélgettünk. Ő szolt, amikor megüresedett egy hely a pelsőci körzeti könyvtárban. A gyerekrésztartozott hozzám, de nem dolgoztam ott hosszú ideig, mert a Csemadok járási bizottsága titkárságán megüresedett a szakelőadó helye, persze hogy igent mondtam, amikor Szöllös Sanyi bácsi, az akkori titkár felkért, hogy menjek oda dolgozni. Régi vágyam teljesült, s teljesen más fejezet kezdődött az életemben.

Rudnán fiatalon Csemadok-elnökké választottak, kétszeresére emeled a Csemadok-tagok számát. Mennyire volt nehéz a magyar kulturális élet felpezsdítése helyi szinten, figyelembe véve, hogy akkor Rudnán már a magyar kisiskola is megszűnt?

Nagyon meglepődtem és meg is ijedtem, amikor felkértek az elnökségre. Hosszas vívódás után igent mondtam. Akkoriban még tele voltam világmegváltó tervekkel, s úgy gondoltam, hogy ha már nem lehettem hivatásos csemadokos, akkor úgymond társadalmi munkában pótolom, megismertetem a szlovák iskolát végzettekkel a magyar kultúrát. Belevetettem magamat a munkába, s mivel akkor 21 éves voltam, a fiatalok bevonása, megnyerése nem jelentett problémát. Rengeteg energiát fektettem ebbe a munkába, s egészen 1989-ig töltöttem be ezt a tisztséget. A népművelés számos formáját kipróbáltam, de például színjátszó csoportot is szerveztem. A szlovák iskolát végzettek többnyire nehezen tudtak magyarul olvasni, sőt bizonyos szavak jelentését is meg kellett nekik magyaráznom. Az irodalmi estek előtt elsősorban a fiatalok között az adott költőtől vagy írótól származó műveket: verseket és különböző prózai részleteket osztottam szét, amit aztán előadás közben olvastak fel. Így ízelítőt kaptak a magyar irodalomból. Nem volt zökkenőmentes a majdnem tíz év, ahogyan az lenni szokott, voltak kerékkötők, áskálódók. Elsősorban az szúrta a falu vezetőinek a szemét, hogy a

Szocialista Ifjúsági Szervezet, a SZISZ helyett a fiatalok a Csemadokban, egy magyar szervezetben tevékenykedtek. Amikor a *Rudna I.* kötethez gyűjtöttem az anyagot, a közösségi krónikát lapozgatva meglepődve tapasztaltam, hogy a majdnem tízéves tevékenységnek semmi nyoma nem maradt a közösségi krónikában, viszont a SZISZ-ről bőven esett szó. A helyzet pikantériája, hogy a krónikát a Csemadok helyi szervezetének vezetői tagja, az egykori óvónő írta, akinek egyébként szlovák iskolába jártak a gyerekei és a lánya a SZISZ egyik vezetői tagja volt. Nem mellékesen elnökségem ideje alatt a Csemadok ellen áskálódott, s nagyon ellenezte azt is, hogy 1981-ben engem kérjenek fel az elnöki funkcióra. Valószínűleg, ha minden simán ment volna, nem adtam volna bele apait-anyait a munkába. A falu vezetése és az ún. jóakarók éppen az ellenkező hatást érték el: csak azért is, még inkább rákapsoltam a szervezésre, a munkára. Azon nagyon kiakadtak, hogy az óvodások és a kisiskolások számára is szerveztünk különféle dolgokat, lévén ezek szlovák tanítási nyelvűek. Az elnöki funkcióm nem csak az elnöklésről szólt, hanem kemény munkáról, a színdarabok gépelésétől kezdve a kultúrház takarításával bezárólag. Egyfajta küldetésnek tekintettem ezt a munkát. Sok segítséget kaptam a húgomtól és a két öcsémtől is, a szüleim pedig maximálisan támogattak.

Még visszatérek ahhoz, amire többször is rákérdeztem: az elszlovákosodásra, mert eszembe jutott, talán éppen Liszka József, a szintén etnológus férjed valamelyik tanulmányában olvastam, hogy az embereket az anyanyelvüknél is jobban összeköti a térségi hovatartozásuk. Annyi dereng erről, hogy a gömőri magyar és szlovák emberben néprajzi értelemben sokkal több a közös vonás, mint mondjuk a csallóközi és a bodrogközi magyarban. Így van ez?

Pontosan! Ezt a mélynemzetiek sem az egyik, sem a másik oldalon nem akarják tudomásul venni, pedig sokkal több minden köti össze az egyes régiók szlovák és magyar lakosságát, mint ami elválasztja. A szülőfalum és a szomszédos település, a szlovák Rekenyeújfaló között nagyon szoros kapcsolat volt többek közt a vegyes házasságok kapcsán. Akik onnan Rudnára kerültek, valamennyien megtanultak magyarul, sokukról gyerekkoromban nem is tudtam, hogy házasság útján kerültek ide. Fiatalkorunkban gyakran jártunk oda moziba és táncmulatságokba is. Gömörön belül is vannak például olyan magyarlakta kisebb régiók, amelyek bizonyos elemeikben eltérnek egymástól, de ennek okát a természetföldrajzi adottságokban kell keresni. Ha mélyebbre ásunk, akkor két, azonos nyelvet beszélő szomszédos falu is különbözhet egymástól mentalitásban vagy bizonyos kulturális elemekben. Példa erre anyum szülőfaluja, a szomszédos Kőrös és Rudna. Sok időt töltöttem Kőrösben, de már a gyerekkori nyaralásom során is feltűnt, éreztem, hogy más ez a falu, de akkor még nem tudtam megfogalmazni, hogy miért. A szlovákok lakta észak-gömőri falvak közt is kitapíthatók bizonyos különbségek, akár mentalitásban vagy a tárgyi kultúrában: építészetben és viseletben egyaránt. Mindig megmosolygom, ha valaki gömőri magyar vagy szlovák népviseletről beszél, vagy általánosságban is magyar vagy szlovák népviseletet emlegetnek. Az átlagember (sajnos, sok néprajzi diplomás is) egészen mást ért bizonyos néprajzi fogalmak alatt, mint amit azok jelentenek. Amit például napjainkban folklórnak neveznek, az folklorizmus. Nagy katyvasz van a fejekben, de ma már belátom, ezen nem lehet változtatni. Inkább kutatási témaként kell szemlélni a dolgot, néprajzi-

kulturális jelenségnek kell tekinteni, amely kialakulását nagyban befolyásolta az állami szinten és a szakmán kívüliek által is sokszor ismételt tétel, hogy a népi kultúra (népzene, népdal, népviselet, népszokások) nemzetmegtartó erő, és a parasztság, a nép a magyar kultúra megmaradásának a záloga.

Igazából, ha jól tudom, a könyvtárosi munkahely utánra tehető az első szakmai kiteljesedésed: a Csemadok. Öt évig dolgoztál itt, volt tehát lehetőség alaposan elmerülni a szervezet járási gondjaiban...

A Csemadokot annak idején azzal a céllal hozták létre, hogy hozzájáruljon a magyarok vidékeken a szövetkezetesítés és a szocializmus propagálásához. A nacionalizmustól nem mentes hatalom azonban rövidesen rádöbrent, hogy tulajdonképpen az egész Dél-Szlovákiát behálózó magyar szervezetet hoztak létre, amely lehetőséget biztosított a szlovákiai magyarok legális kapcsolattartására Pozsonytól Ágcsernyőig. Ekkor azonban már nem merték megszüntetni, mert az bizonyára nagy ellenállást váltott volna ki, így kénytelenek voltak megtűrni ezt a szervezetet, amely közben egyre szélesebb körű tevékenységet folytatott. Amikor én a jbtitkárságára kerültem, gyakran szembesültem a kommunista párt rozsnyói ideológiai titkárnak próbálkozásaival, hogy a Gombaszögön évente megtartott Országos Kulturális Ünnepegy helyszínére más járásba kerüljön. A szóban forgó ideológiai titkár egyébként magyar nemzetiségű volt, Koreň Árpádnak hívták. A járási pártbizottság akkori szlovák elnöke részéről nem tapasztalunk magyarelles megnyilvánulásokat, viszont az ideológiai titkár részéről annál inkább. Nagyon félték attól a többzres tömegetől, amely Dél-Szlovákiából évről évre összejött ezen a rendezvényen. Egy kis túlzással, csak úgy hemzsegték a rendezvény alkalmával a belügy sok civil ruhás rendőrei a gombaszögi völgyben. Ami a Csemadok munkáját illeti, ez járásonként eltért egymástól, sok függött az aktuális titkár vagy instruktor, vagy mindkettő habitusától, kockázatvállalásától. Emlékszem, hogyan igyekeztek megakadályozni például a kassai kollégák által rendezett somodi művelődési táborokat mondvacsinált okokkal, de szerencsére nem sikerült nekik.

Jellemezd, kérlek, röviden ezt az 1986–1990 közötti időszakot a Csemadok felől nézve! Milyenek voltak ott és akkor a csemadokosok, bár nyilván személye válogatja, de például kik voltak azok, akikre felnézhetél?

Szerintem a Csemadok nagyon fontos szerepet töltött be a szlovákiai magyarok életében. Ahogy már említettem, a különféle rendezvényeken, legyen az járási, kerületi vagy országos, alkalmuk volt találkozni az embereknek, információkat cserélhettek, tájékozódhattak a szlovákiai magyarokat érintő kérdésekről, problémákról, amelyek a hivatalos sajtóban nem jelentek meg. A járási titkárságok egy biztos pontot jelentettek az ott élő magyarok számára, volt hová bemenni, tanácsot vagy segítséget kérni. Természetesen kulturális szervezatként is tette a magáét, hogy milyen rendezvényeket szervezett, kit hívtak meg éppen, ez elsősorban attól függött, hogy az adott titkárság alkalmazottai mertek-e kockáztatni vagy sem, s az ízlésüket és lehetőségeiket is nagyban visszatükrözte a népművelési munka jellege. Én nagyon fontosnak tartottam az irodalmi esteket és könyvbemutatókat, azaz író-olvasó találkozókat. Az akkori Rozsnyói járásban 35 Csemadok-szervezet működött, ezek aktivitása, tevékenységi köre attól függött, milyen vezetőség irányította, vagy ki volt történetesen az elnök. Általában egy-

két emberen múltak a dolgok. Ezeket a szervezeteket havonta meglátogattuk, s különféle tanácsokkal láttuk el őket, illetve segítettünk egy előadó vagy műsor bebiztosításában stb. Volt néhány olyan szervezet, ahol szlovák tagok is voltak, mint például az isten háta mögötti Gömörnánáson és Mikolcsányban. Ennek az volt az oka, hogy ezekkel a kis, félreeső, száz alatti lélekszámú falvakkal tulajdonképpen csak a Csemadok törődött, mi látogattuk meg őket, több alkalommal mi szerveztük meg a különféle előadásokat: meghívót sokszorosítottunk stb. Könyveket is hordtunk a rozsnói könyvesboltból, s árusítottuk. Számukra nagyon sokat jelentett ez a törődés. Egyébként az irodalom-népszerűsítésre, elsősorban az előadások és az író-olvasó találkozók szervezésére nagy gondot fordítottunk, előfordult, hogy a szlovákiai magyar írók és költők könyveit még a megjelenés előtt megrendeltük, hogy a megjelenési szám magasabb legyen. Aztán ezek az írók-költők eljöttek két-három napra vagy egy hétre Rozsnyóra, s mi vittük őket ki az adott településre a találkozóra, ahová már egy-két héttel korábban vagy kivitük, vagy pedig elküldtük a szerző új kötetét, hogy akit érdekelt, az el tudja olvasni a találkozóiig. Sajnos, előfordult, hogy az előre megszervezett találkozóra nem érkezett meg a szerző. A titkárságon tiltott dolgokat is sokszorosítottunk, persze a titkár tudta nélkül, mivel a Csemadok információs központ is volt, ahová eljutottak valamilyen csatornán a szlovákiai magyarokat érintő hírek és a Csehszlovákiai Magyarok Jogvédő Bizottságának anyagai, amelyeket legépeltem, aztán sokszorosítottuk.

A rendszerváltás csemadokosként ért. Erről annyit tudok, hogy a rozsnói nagygyűlésen magyarul felszólaltál (az első hetekben még nem ütötte fel a fejét a nacionalizmus), és a városi hangoshíradó számára fordítottad és beolvastad a forradalmi híreket... Úgy gondolom, ez a felfokozott érzelmi közállapot megfelelt neked.

Ellent kell, hogy mondjak, nem, én nem szerettem és máig se szeretem a felfokozott érzelmi közállapotot! De mindig úgy alakult, hogy belecsöppentem a dolgok sűrűjébe, aminek az volt a fő oka, hogy nem volt, aki felvállaljon bizonyos fontos dolgokat egy adott fontos pillanatban, egy döntő helyzetben. Így kerültem az általános sztrájk idején a rozsnói főtéren a mikrofonhoz. Ott akkor és azonnal kellett cselekedni, ez az alkalom csak egyszeri volt. Egyébként még a pár nap múlva összehívott elnökségi ülésen is csak ketten írták alá a VPN és a Független Magyar Kezdeményezés nyilatkozatát, a többiek nem tették meg, na, akkor nagyon sok emberből végleg kiábrándultam.

Közben érzékeltél pálfordulásokat, egyesek vagy egyes csoportok köpönyegforgatását, vagy csak utólag látod át a rendszerváltás átmeneti időszakának hátulütőit? Másfelől máig szenvedélyesen állást foglalsz mondjuk a közéleti visszásságokkal vagy épp a szélsőséges megnyilvánulásokkal szemben. Maradt az egykori harcosságod, lobbanékonyságod, érzékenységed – vállalod ezt?

Vállalom. Én gyerekkoromban megtapasztaltam, milyen az, amikor valakit nem tekintenek egyenrangúnak a többi gyerekekkel. Nem tudom szó nélkül hagyni, ha valakit bántanak, történjék bárhol, szólnom kell. Ami a köpönyegforgatásokat illeti, azok a harminc év távlatából még inkább visszatetszőek, mert most látni igazán, kinek milyen vastag bőr van képén, milyen jellemtelen és törtető, minden helyzetből hasznot húzni akaró, aki jól meglövigolja az éppen aktuális konjunktúrát. Ez messzire vezetne, úgyhogy inkább nem folytatom. A rendszerváltást követően sajnos több tekintetben sem

úgy alakultak a dolgok, ahogyan azt elképzeltük, ahogyan szerettük volna. Számomra a legdöbbenetesebb a nacionalizmus, az antiszemitizmus és a különböző fóbiák megjelenése és folyamatos erősödése, sajnos a szlovákiai magyarok körében is. Közösségünk két táborra szakadt, s a köztünk lévő árok egyre csak mélyül, ismét a közbeszéd témája lett a ki a magyar, illetve ki a jó magyar kérdése. Félanalfabéta izomagyúak mellett lézengő ritterek és tanult emberek vonják kétségbe mások magyar voltát, csak azért, mert azok másképpen gondolkodnak. Különösen tragikusnak tartom a neofasizmus és a neonácizmus erősödését a szlovákiai magyarok körében is, s aggódva látom, hogy a szlovákiai magyar társadalom nagy része nem akarja tudomásul venni, mi történik körülöttünk és velünk, inkább a homokba dugja a fejét. Ha valaki ez ellen szót emel, azonnal a támadások célpontjává válik, az értelmiség zöme pedig hallgat, vagy rosszabb esetben a szélsőségeket védi. A neofasizista meg megsértődik, ha néven nevezik. Nagyon aggódom, s persze hogy állást foglalok. Ezt szerintem minden felelősséggel gondolkodó értelmiséginek meg kellene tennie, mert régóta tudjuk már, hogy vétkesek közt cinkos, aki néma...

Mostani munkahelyeden, a komáromi Etnológiai Központban mind a népművelésnek, mind a Csemadok égisze alatt végzett tevékenységeidnek, de még a könyvtári idődnél is hasznát veszed?

A Csemadok égisze alatt végzett tevékenységemnek igen. Ennek a kulturális szervezetnek az alkalmazottjaként sok helyen megfordultam Dél-Szlovákiában, így jó helyismerettel rendelkezem. A különféle rendezvényeken sok mindenkiel megismerkedtem a dél-szlovákiai magyarok közül, a gombaszögi Országos Kulturális Ünnepelelőtt minden évben megfordultam az akkori Rozsnyói járás szinte valamennyi magyar és szlovák településén, egyrészt plakátokat ragasztottunk, másrészt pedig elővételben belépőjegyeket árusítottunk a szakszervezeteknek. Szóval a csemadokos éveknek köszönhetően nagyon sok helyen van kihez fordulnom vagy hivatkoznom, ha terepmunkát végzek.

A rendszerváltás nagy változásokat hozott a magánéletedben és pályafutásodat tekintve is. Családot alapítottál, Gömört Kőbölkútra, majd hamarosan Komáromra cserélted, először az érsekújvári Honismereti Múzeumban, majd ezt követően a komáromi Duna Menti Múzeumban dokumentátorként dolgoztál, 1997-től pedig a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központjának munkatársa vagy. Az újvári és a komáromi évekre hogyan emlékszel vissza?

Igen, 1990 nagy változásokat hozott nagyon sok tekintetben. Akkorra már nagyon elment a kedvem a népművelői munkától. Szellemileg is fizikailag is nagyon kimerült voltam, s elképedve láttam magam körül először a gyávaságot, a kivárást, majd a köpönyegforgatást. Tulajdonképpen a legjobbkor kerültem el Rozsnyóról, annak ellenére, hogy nagy törés állt be az életemben, hiszen harmincévesen aránylag messzire, egy egészen más környezetbe kerültem, nem is beszélve a természetföldrajzi különbségekről, a hegyek és megszokott erdők hiányáról. Ez utóbbiak máig is hiányoznak. Az érsekújvári múzeumban csak egy nagyon szűk évet töltöttem dokumentátori munkával, ami egyfajta rehabilitáció volt életem ezt megelőző időszakának hektikus, rengeteg energiát felőrlő időszakához képest. Miután a komáromi múzeumba kerültem dokumentátor-nak, rövid időn belül hozzáfogtam az 1992-es néprajzi bibliográfia összeállításához. Jó

érzés volt kezembe venni a megjelent, egyébként füzetszerű kiadványt, mert életem előző szakaszával ellentétben végre volt megfogható eredménye is a munkámnak. Lényegében az 1989-es rendszerváltást követően tudatosítottam, hogy nincs semmi kézzelfogható eredménye annak a sok energiának, időnek, amit a népművelési munkára fordítottam úgy is mint Csemadok-alkalmazott, s úgy is, mint Csemadok-elnök. Az ember úgy van vele, hogy szeretne valamilyen nyomot hagyni maga után.

Férjeddal, Liszka Józseffel ketten alapítottátok a komáromi Etnológiai Központot. Ennek közvetlen előzményei voltak a Duna Menti Múzeumban végbement mečiarista átrendeződések? Tóth Károly Fórum-igazgató mennyiben szorgalmazta vagy segítette az Etnológiai Központ létrehozását és az intézményes néprajzkutatással kapcsolatos elképzeléseiteket?

Amikor 1997-ben férjem másfél éves ösztöndíjának lejártát követően hazajöttünk, már tudtam, hogy nem lesz állásom, mert politikai döntés következtében a múzeum élére kinevezett új igazgatónő nem hosszabbította meg a szerződésemet, amely három hónappal hazaérkezésünk előtt lejárt. A korábbi igazgató ugyanis addig nem köthetett meghatározatlan időre szóló szerződést, amíg le nem telt az elődöm anyasági szabadsága, aki egyébként már nem szándékozott visszatérni a múzeumba. A férjemet csak félállásba vette volna vissza, ugyanis az ő helyére, a magyar nemzetiségi osztály élére Mečiar pártjának egyik járási képviselőjét, egy szlovák nemzetiségű állattenyésztő mérnöki végzettségű személyt neveztek ki, aki amatőr történészként is tevékenykedett. Ekkor kereste meg Tóth Karcsi a férjemet, hogy a Fórum Intézet keretében jó lenne létrehozni egy néprajzi részleget. Az Etnológiai Központ nevet adtuk neki, mivel egyrészt a néprajz mint fogalom eléggé terhelt, másrészt egyértelművé akartuk tenni, hogy nem valamiféle népművelési, hanem tudományos intézetről van szó, ahol a Sigurd Erixon svéd kutató által megfogalmazott európai etnológia szellemében kívántunk tevékenykedni. Tóth Karcsi kezdettől fogva biztosította számunkra a kutatói szabadságot, nem kontárkodott bele a munkánkba. Közvetve bár, de neki is köszönhetőek azok a tudományos, publikációs és egyéb eredmények, amelyeket az Etnológiai Központ a 23 éves létezése alatt sikerült elérni.

Fontos állomásnak gondolom a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság 1989 végi megalakulását, mert ennek a szervezetnek is sokáig egyik mindenese, úgymond titkára voltál. A Hírharangot, a társaság értesítőjét ekkoriban Józseffel együtt ketten készítettétek, szinte szó szerint az öletekben. Mi lett ennek a kiadványnak a sorsa, és egyáltalán működik-e még a Társaság?

A Társaság megalakulását követően a férjem lett az elnök, így kezdettől fogva segítettem neki ebben a munkában. Az elnöki funkció nem szimbolikus funkció volt, hanem azt jelentette, hogy a munka oroszlánrészét ő végezte, pontosabban együtt végeztük. Az 1990 nyarán megrendezett első néprajzi továbbképző tanfolyam volt az első közös szervezésünk a rosznyói járásbeli Domicán, ahonnan a résztvevők Kecsőbe jártak gyűjteni. Erre az alkalomra jelent meg első közös gyermekünk, a *Hírharang* című néprajzi tájékoztató füzet mai szemmel kőkorszaki eszközökkel és módszerrel készült első száma. Stencilhártyára gépeltem a Csemadokban az anyagot, s ott is sokszorosítottuk a kulimászos gépen. Együtt szedegettük össze laponként, s a rosznyói nyomdában

fűztük össze ismerőseimmel. Nagy csalódás volt, amikor a Társaság titkára, a Csemadok által fizetett egyetlen alkalmazottja azzal dobta félre, hogy ez nem európai... Még ma is mérgeledök, ha eszembe jut! A második szám ugyanezzel a technikával készült, aztán jött a fénymásolt változat, majd legvégül a nyomdai.

Majdnem tíz évig végeztem a Társasággal kapcsolatos adminisztratív teendőket és szervezési feladatokat, gépeltem a *Hírharang* anyagát stb. Irodaként először az anyósom konyhája, majd a komáromi lakásunk szolgált. Tulajdonképpen egy intézményként működtünk. A *Hírharangon* kívül néprajzi könyvsorozatot is indítottunk, a diákok számára szervezett nyári táborok gyűjtéseiből készült dolgozatok az *Utánpótlás* című füzetekben jelentek meg, a *Hírharang* pedig folyamatosan megjelent, volt néhány év, amikor négy száma. Annyi mindent címeztem a tagságnak, hogy a települések irányítószámát már fejből tudtam. Kutatásokat, konferenciákat szerveztünk, Magyarország határain túl elsőként mi rendeztük meg 1995-ben a Magyar Néprajzi Társasággal közösen a tanulmányi kirándulással egybekötött egyhetes Nemzetközi Néprajzi Szemináriumot Komáromban. Az Etnológiai Központ létrejötte után, miután a férjem lemondott az elnökségről, még elláttam egy évig a mindenes feladatait, de aztán én is letettem a lantot, mert egyrészt belefáradtam, s idővel se győztem már a munkahelyi és a társasági dolgokat. S nem utolsósorban: elment a kedvem a társasági ügyektől. 1995 végén, mielőtt Németországba mentünk volna másfél évre, még elkészült a *Hírharang* legújabb száma, az akkori alelnöknek csak postáznia kellett volna, ezt azonban 1997. június végéig, hazajövetelünkig sem tette meg, úgyhogy aztán én küldtem szét a tagságnak. Amikor 1998-ban új elnöke és alelnöke lett a Társaságnak, úgy gondoltuk, hogy jó kezekbe kerül, hiszen az új elnök és alelnök is elvégezte a néprajz szakot, s az elnök ráadásul régi csemadokosként jó szervezőkészséggel rendelkezett, minden feltétel megvolt a további sikeres működésre. Sajnos, tévedtünk. Jó ideig szomorkodtam emiatt, mert a Társaságot gyermekemnek tekintetem, rengeteg időt és energiát, s részben anyagiakat is fektettünk mindketten a Társaság munkájába. Hosszú ideig nem érttem, hogyhogy: ennyi volt? Hogyhogy vége? Csak nekünk volt fontos?! Ha a férjemet megkérdezik, hogy mi van a Társasággal, félig viccesen azt szokta válaszolni, hogy nem halt meg, csak alszik. Egyébként a Néprajzi Társaság működött a legtovább azok közül a szerveződések és társaságok közül, amelyek még a Csemadok keretében jöttek létre a rendszerváltást követően. Tudomásom szerint a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság az egyetlen, amelynek minden dokumentációs és egyéb anyaga teljes egészében megőrződött és a mai napig hozzáférhető. A közgyűlések, választmányi ülések és pénztári ellenőrzések jegyzőkönyveitől kezdve a levelezésig minden. Még postakönyvet is vezettem a kiküldött és beérkezett levelekről. Mindez megtalálható az Etnológiai Központ Adattárában, úgyhogy ha valaki egyszer meg akarja írni a Társaság történetét, van mihez nyúlnia.

Pályafutásod a rendszerváltás után egyértelműen a tudomány irányába vezetett. Mindig is vonzott a néprajz, vagy ez a vonzalom férjed hatására alakult ki benned, látva és megismerve az ő munkásságát? Vagy a kettő nem is választható el egymástól?

A néprajz iránti érdeklődésem még a csemadokos időkre tehető, ugyanis amikor a rozsnói titkárságra kerültem, még folyt a többéves Gömör-kutatás, amelyet a Debreceni Egyetem professzora, az azóta már elhunyt Ujváry Zoltán kezdeményezett és

vezetett. Egyébként ő is Gömörből származik. Ez egy határon átívelő kutatási program volt, amelynek megvalósulásához a Csemadok járási bizottsága is hozzájárult, szálláshelyek biztosításával és más jellegű segítséggel is. 1996-ban Szilicén volt a székhely, s onnan jártak át Borzovára is gyűjteni. Néhányan később is megfordultak Rozsnyón, s mi segítettünk a szlovák kérvények megírásával, ugyanis akkor a külföldieknek eléggé körülményes volt bejutni a levéltárakba. Akkoriban határoztam el, hogy a szülőfalumban majd gyűjtéseket végzek, s első lépésként a földrajzi neveket térképezem fel. Sajnos, a járási bizottsági szakelődői és a rudnai alapszervezeti teendőim okán időhiány miatt erre nem kerülhetett sor. Tulajdonképpen a Gömör-kutatás 10. évfordulója alkalmából rendezett konferencián ismerkedtem meg a férjemmel, mivel Szlovákiából meghívást kaptak azok, aki néprajzkutatással foglalkoztak, néprajzkutatók és önkéntes néprajzi gyűjtők is, bennünket Rozsnyóról mint a kutatást szervezésileg és más módon segítőtket hívtak meg. Később, a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság kapcsán aztán mélyebbre ástam magam a dolgokba, s a férjem révén még inkább. Kacérkodtam a gondolattal, hogy jó lenne levelező tagozaton elvégezni a néprajz szakot, de közben megszületett a kisfiam, majd Komáromba költöztünk, úgyhogy akkor ez nem jöhetett szóba. A rendszerváltás sok tekintetben nagy változást hozott az életemben. Egyrészt lezárult az életem egyik korszaka több tekintetben is, s már nem akartam többé népművelő lenni.

Debrecenben elvégezted a néprajz szakot, rögtön utána ugyanott megkezdted doktori tanulmányaid is, és két évre rá itt doktoráltál néprajz és kulturális antropológiai tanulmányok szakon s szereztél PhD fokozatot.

Tulajdonképpen Budapesten szerettem volna jelentkezni néprajz szakra, ott azonban nem nyílt levelező tagozat, így kerültem Debrecenbe. A távolság és átszállások miatt körülményes volt az utazás, főleg miután Keszegfalvára költöztünk. Az utazás egyébként arra jó volt, hogy vonatozás közben volt lehetőségem olvasni. A diploma megszerzése után 2006-ban aztán jelentkeztem a doktori iskolába, ahol addigi munkásságomra tekintettel rövidebb időn belül, 2008-ban megkaptam a doktori oklevelet.

Mi a különbség a néprajz és a kulturális antropológia között?

A kulturális antropológia az Amerikai Egyesült Államokban kialakult tudományág, lényegében tehát amerikai néprajzról van szó, de mivel ott az országot nagyon sok nemzetiség alkotja, így nem nemzeti tudományról van szó, mint a romantika idején létrejött európai néprajzkutatás esetében. A kulturális antropológia nálunk egy nem nemzeti alapon meghatározott szak, azonban ami a módszereit illeti, nagyon sok mindenben hasonlít a néprajzhoz. Én úgy vélem, hogy nincs különösebb jelentősége, hogy néprajzkutatásnak vagy kulturális antropológiának nevezzük az adott szakterületet, inkább azon van a hangsúly, hogy az adott kutató elsajátította-e a modern kultúrakutatás módszereit, illetve hogy miképpen áll hozzá az adott téma vizsgálatához. Olvastam antropológiai munkát, amelyre erősen rányomta a bélyegét az etnocentrikus szemléletmód, de olvastam olyan úgymond néprajzi munkákat, amelyekben ezt a gyerekbetegséget az adott kutatónak vagy kutatóknak már sikerült kiküszöbölniük. A lényeg tehát az, hogyan közelíti meg az adott szakember a témát, s például nem értekezik oldalakon keresztül a semmiről. Sokan még ma is szembeállítják a néprajzot és a kulturális antropológiát,

az utóbbit haladónak, az előbbit maradinak bélyegezve. Tény, hogy a néprajz nagyon sok eredménye megkérdőjelezhető, de születtek kiváló munkák is. Tehát nem kellene kiönteni a keresztvízzel a gyereket is, a néprajzkutatás eddigi eredményeit semmisnek tekinteni. Véleményem szerint az is mindegy, hogy történeti néprajzról vagy történeti antropológiáról beszélünk, a hangsúly a mű milyenségén van, nem azon, hogy minek nevezzük.

E helyt kell idéznem Liszka József nemrég megjelent, Telt ház előtt c. kötetének egy mondatát, mely így szól: „Tegnap este lcuval a népi kultúra, valamint a nyelv, a nemzet, az állam kiterjedési hatáiról beszélgettünk.” Szóval, gyümölcsözőnek gondolom, hogy egymásra találtatok, mert szakmai kérdésekben ott vagytok egymásnak, azonnal meg tudtok mindent beszélni, gondolom, egymás írásainak első olvasói vagytok... Ugye jó ez a családi-szakmai háttér mindkettőtöknek?

Jól látod, nagyon jó. Együtt vitatunk meg sok mindent, nagyon jó, hogy van kivel megbeszélni a problémákat. A témáink nagy része bár eltér egymástól, de szerintem ez így a jó. Ahogy mondod, az írásaim első kritikusa a férjem, és fordítva is így van.

Visszatekintve szakmai pályafutásodra, kik hatottak rád leginkább?

Elsősorban Kovács Ákos pár éve elhunyt történész és néprajzkutató, aki számos olyan téma kutatására hívta fel a figyelmet, illetve végezte el azok úttörő jellegű kutatását, amellyel korábban nem foglalkoztak a magyar szakemberek. Megírta például a tűzijátékok kultúrtörténetét, de írt a madárijesztőkről, s elsőként vizsgálta és térképezte fel az első világháború emlékműveit Magyarországon, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Az általa összeállított első világháborús tanulmánykötet elolvasása után határoztam el a két világháborúhoz kapcsolódó emlékjelekről szóló monográfiám megírását, ami annyiban tér el Kovács Ákos munkájától, hogy én nem csupán az első világháborús emlékműveket térképeztem fel, hanem a második világháborúhoz kötődő valamennyi objektumot is, s bizonyos mértékben másképpen közelíttem meg a témát. Kovács Ákos volt ez első, aki magyar nyelvterületen elsőként kutatta az út menti haláljeleket. Tanulmánya és az általa szerkesztett kötet is inspirálta a haláljelekről és halálhelyjelekről írt monográfiám. Erdélyi Zsuzsannával közeli kapcsolatban voltunk, soha nem hagyott se levelet, se képeslapot válasz nélkül, s ha elküldtük neki éppen megjelent kötetünket, azonnal írt vagy telefonált, sosem fordult elő, hogy ne köszönte volna meg, és főleg ne véleményezte volna, s amíg ereje engedte, eljárt a rendezvényeinkre is. Örülök, hogy személyesen ismerhettem ezt a nagy műveltségű, közvetlen klasszikust! Csodálom Pócs Évát hihetetlen szorgalmáért, tudásáért és szervezőkészségéért! És nem utolsósorban azért is, hogy át tudta értékelni korábbi megállapításait. Gondolkodásmódja, szemlélete jóval modernebb sok fiatalénál is. Nagyon jó kapcsolatban vagyunk a nemzetközi berkekben is ismert és elismert Voigt Vilmossal és feleségével, Verebélyi Kincsóval. Engem az egyetemi évek alatt nem tanítottak, azonban mégis nagyon sok mindent megtanultam tőlük a hosszabb utazások és beszélgetések alkalmával, tehát minden személyes találkozáskor. Nem voltunk olyan konferencián, ahol a résztvevők egy része ne ismerte volna Voigt Vilmos nevét. Bevallom, nemcsak csodálom, hanem irigylem is óriási tudásáért, hogy annyi nyelven beszél és ír... Egyébként sokan csodálkoznak, értetlenül állnak afölött – szerintem joggal! –, hogy Voigt Vilmost

a Magyar Tudományos Akadémia nem választotta tagjai sorába. Természetesen a férjem, Liszka József hatását sem hagyhatom szó nélkül, aki tanárom és kollégám is, nagyon sokat köszönhetek neki emberileg és szakmailag is!

1998 és 2004 között összesen nyolc bibliográfiát állítottál össze, ez mind Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia címen jelent meg, s mindig két év néprajzi publikációit gyűjtötte egybe. Az első még a rendszerváltás előtti két évet foglalta magában, a nyolcadik 2002-ig követi a publikációkat. Ismertesd, kérlek, a bibliográfiák hiánypótló jellegét! Miért hagytad abba ezeknek az írásoknak, cikkeknek az egybegyűjtését és feldolgozását?

A néprajzi bibliográfiák összeállítását tulajdonképpen 2007-ig végeztem. Kezdetekben még az ún. cédulázós módszerrel dolgoztam, mert laptopom csak később lett. Hogy miért hagytam abba? Azért, mert nem győzök mindent, egyszerűen fizikai képtelenség lenne ezzel is foglalkozni, nem jutna annyi időm kutatásra. El kellett döntenem, mi a fontosabb. Ráadásul ott volt a többi elvégzendő munka az Adattárral, a Könyvtárral kapcsolatban, valamint az adminisztratív teendők, a látogatók kiszolgálása és más intéznievalók is. Úgy gondolom, folytassa más, hiszen összeállítás közben is sokat lehet tanulni. Az általam összeállított bibliográfiák, s a korábban Liszka József által a kezdetektől 1996-ig összegyűjtött bibliográfiai tételek a tárgymutatón kívül ugyancsak tartalmaztak földrajzi mutatót. A Magyarországon összeállított néprajzi bibliográfiákban ez csak jóval később jelent meg. Fontos kihangsúlyozni, hogy az általunk készített bibliográfiákba nem csak a szűkebb tudományos eredmények kerültek be, gondolok itt elsősorban a kötetekre, tanulmányokra, közleményekre stb., hanem a sajtóban megjelent forrásértékű hosszabb-rövidebb írások is. Lényegében ez a legidőigényesebb munka.

Első könyved, a rudnai monográfiát már említettük: lesz folytatása? Tervezed egy Rudna II. megírását és kiadását?

Igen, mindig is terveztem, s talán a közeljövőben sor kerül rá. Ebben a kötetben a földrajzi nevek segítségével elevenítem fel a település történetét különféle szempontokból, illetve bemutatom, hogyan alakult, hogyan változott a térfelhasználás az elmúlt száz év alatt, milyen ökológiai, politikai, társadalmi, gazdasági tényezők befolyásolták ezeket a változásokat, s azt is vizsgálom, hogyan neveznek egy-egy dűlőnevet a szlovákok, hogyan a magyarok, valamint a faluba költözött új lakosok. Külön fejezetben tárgyalom majd a patak szerepét és annak változásait a falu lakosságának életében. Ehhez azonban még további kutatásokra van szükség. Remélem, az idén sikerül legalább egy hétre eljutnom Rudnára. Persze, mint sok egyéb, ez is a vírushelyzet, a járvány függvénye.

Huzamosabb ideig voltatok Németországban, Münchenben, 1996-tól. Ott tanultál meg németül, vagy menet közben, fokozatosan, a német nyelvtérületen való egyre szaporodó látogatásaitok, konferenciáknak köszönhetően? Nem kérdzem meg, milyenek a németek, mert nyilván mindenfélék. Mégis, gondolom, érzékelted a nagy különbséget az ottani és az itthoni, akkor mečiarista társadalmi közeg közt. Mások voltak a viszonyok, más volt az emberek egymáshoz vagy a környezetükhöz való viszonya?

A németekkel kapcsolatban nekem jó tapasztalataim vannak. Minden működött, az ügyintézés is beleértve. Elmondhatom, hogy a Németországban eltöltött összesen két év életem legszebb két éve volt. Mindegyik város más volt, az emberléptékű bajor fővárost, Münchenre nagyon szerettem sok zöldje és a kulturális lehetőségei miatt, Marburg, ahol Árpád-házi Szent Erzsébet is élt egy ideig, szinte mesebeli környezet volt a favázas házaival és a várral a domb tetején, és sok-sok zölddel! Marburgnak sok barátot is köszönhetünk, egy nagyon nyitott igazi diákváros! A leginkább azonban mégis Passauhoz húz a szívem, ahol két alkalommal töltöttünk el három-három hónapot. A néprajzi tanszéken kötött barátságok a mai napig tartanak, az akkori tanszékvezetővel, Walter Hartingerrel és családjával nagyon közeli barátságban vagyunk mind a mai napig. Ők a Regensburghoz tartozó kis településen, Leoprechtingben laknak, sokszor megfordultunk ebben a városban, szinte már otthonunknak tekintjük, s nagyon kedves számunkra.

Németül menet közben tanultam meg. Amikor 1996 januárjában kikerültünk Münchenbe, a Humboldt Alapítvány jóvoltából négy hónapos nyelvtanfolyamon vehettem részt a Goethe Intézetben. A csoportunkban sok érdekes emberrel ismerkedhettem meg a világ különböző országaiból. A nyelvtanulás akkor a leghatékonyabb, ha az ember az adott nyelvi környezetben élhet egy ideig, s közvetlenül gyakorolhatja. Ezért is szerettem mind a mai napig a németországi és ausztriai konferenciákat és az ottani kirándulásokat, mert gyakorolhatom és tanulhatom a nyelvet.

Szakmailag mi mindent köszönhetsz annak a német tudományos közegnek, melynek azóta is része vagy, tanulmányaid jelennek meg németül, előadsz ezen a nyelven s így tovább?

Rengeteget köszönhetek. Míg élek, hálás leszek a Humboldt Alapítványnak, hogy az ösztöndíjasok családtagjaikat is magukkal vihették, tehát a férjemmel együtt mi is ott lehettünk. Nem sokkal a rendszerváltást követően, 1996 januárjában kerültünk Münchenbe, akkor egy teljesen új világ tárult elém, ennek köszönhetően kiszélesedett a látóköröm. A német nyelvterület kutatói, beleértve az osztrákokat és a svájciakat is, jóval előttünk járnak mind szemléletükben, mind pedig a kutatott témák széles spektrumát illetően. Richard Weiss *Volkskunde der Schweiz* címmel 1945-ban megjelent monográfiája döbbsentett rá igazán, hogy a jelenkor eseményeinek és jelenségeinek dokumentálása mennyire fontos. A néprajz csak a múltra koncentráló kutatásnak „köszönhetően” lényegében létrejötté után mindig fáziskésésben volt, mert a jelent általában jóval később, múltként kutatta. Nagy élmény volt számomra, hogy személyesen is megismerkedhettem többek között a nagy újító Hermann Bausingerrel, ő is azon ritka emberek egyike, aki minden levélre válaszol, és a küldeményeket se felejtí el megköszönni. A tübingeni vele való találkozás után felsóhajtva sokszor megismételtem már: de szerettem volna diák lenni Tübingenben!

Rendszeresen részt veszel a kisémlékkutatók konferenciáján, külön szakterületed (amiként Liszka Józsefnek is) a szakrális kisémlékek kutatása. Úgy tudom, ennek intézményes kereteit is a szakma németországi képviselőitől ismertétek meg a kilencvenes évek elején, s azóta rendszeresen konferenciáztok e tárgyban külföldön és itthon is. Szerintem egyik kedvenc témád is ez, vagy tévedek?

A szakrális kisemlékek: nem ez az egyik legfontosabb szakterületem. Én általában minden emlékjellel foglalkozom, amelyek között sok a szakrális objektum is, ugyanis nagyon sok az átfedés. Például az uzsoki ütközetben fiatalon elesett Fekete Vince jelképes síremléke a róla készült fényképpel, valamint Szent Imre szobrával a medvei temetőben lényegében egy jelképes síremlék, de egyben háborús emlékjel és szakrális kisemlék is. Nekem tulajdonképpen nincs kedvenc témám, sok minden érdekel, de ha választanom kellene, hogy melyikhez húz leginkább a szívem, nem tudnám megválaszolni. Egyébként a szakrális kisemlékek németországi szakszerű kutatásával még 1995-ben ismerkedtünk meg Baden-Württembergben, a tauberbischofsheimi nemzetközi konferencián. Az autóban hazafelé már azt tervezgettük, hogy mi is létrehozunk egy archívumot és elkezdjük kutatni és dokumentálni ezeket az objektumokat. El is kezdtük, a férjem megalkotta a magyar terminológiát, s nemsokára publikálta a „Szent képek tisztelete” c. kötetében. Amikor 1997-ben létrejött az Etnológiai Központ, azonnal megalapítottuk a Szakrális Kisemlék Archívumot is, amelynek alapját addigi kutatásaink dokumentumai és fényképei alkották. Lényegében az általa kidolgozott kérdőív alapján kezdték ezután egyre többen dokumentálni és kutatni témát, ma különösen nagy divatja van ennek szakemberek és műkedvelők körében egyaránt. Már több konferenciát is rendeztünk a témában, magyar nyelvterületen először mi szerveztük meg 2002-ben a Kisemlékkutatók 15. Nemzetközi Konferenciáját, amelyet két éveként váltakozó ausztriai és németországi helyszínnel valósítottak meg korábban.

Jól tudom, ugye, hogy idén épp az Etnológiai Központ szervezte volna a kisemlékkutatók nemzetközi konferenciáját? Most, a pandémia miatt ez elmarad, vagy csak halasztódik kedvezőbb időkre?

Igen, mi szerveztük volna Rozsnyón, de sajnos, elmarad. Nagyon sajnálom, hogy így alakult, lélekben és gyakorlatilag is nagyon készültem-készültünk erre a rendezvényre. Nagyon szerettem volna megmutatni a kollégáknak szülőföldemet, Rozsnyót és környékét a szakrális kisemlékeivel és műemlékeivel együtt. A konferenciának ugyanis mindig része egy tanulmányi kirándulás is. Szeretném remélni, hogy jövőre bepótolhatjuk, véget ér ez szörnyű járvány.

A kisemlékekről jut eszembe. Szlovákul és magyarul is megjelent a Kilenc kereszt – Devět křížů c. tanulmányod, mely egy olyan helyszínt vizsgál, mely, legalábbis az emlékezet szerint hajdan véres események színtere volt, s ez az ómen máig kihat a sofőrökre. Számomra az volt ebben a munkádban a nagyon meglepő, hogy internetes forrásokat felgöngyölítve jártál utána ennek a jelenségnek. Ismersz olyan etnológust, aki kifejezetten az elektronikus sajtót figyeli hasonló céllal?

Az internet napjainkban már egyre inkább vizsgálati terepként szolgál a különféle társadalomkutatók számára. Egyébként amikor Prágába utaztunk egy konferenciára, útba ejtettük a helyszínt, ahol a kilenc kereszt áll, s ahová a monda szerint egy véres esküvő résztvevőit: többek között az ifjú párt és a csalódott egykori vőlegényt eltemették. Jártam mindkét, Kilenc kereszt nevű motorestben is a D1-es autópálya mellett. A Kilenc kereszthez kapcsolódó történet különféle variánsainak továbbélésében jelentős szerepet játszik az autópálya mindkét oldalán említett két vendéglő, ahol az épület külső falán egy nagy méretű ábrázolása látható a történetnek, természetesen szöveg

kíséretében, illetve a vendéglőben is olvasható a történet. A hiedelemtörténet szerint a meggyilkolt menyasszony szelleme még mindig kísért, az ő megjelenéséhez kötik az ezen az útszakaszon történő aránylag nagyszámú közúti balesetet, ma is keletkeznek és terjednek újabb misztikus történetek, amelyeket különböző hírportálok, weboldalak is átvesznek egymástól, ahonnan aztán az olvasók is terjesztik tovább, általában kicsit módosítanak az adott történeten, ezáltal különféle újabb variánsok keletkeznek és keringenek tovább. Egyébként az említett Kilenc keresztéről szóló tanulmányomon kívül ugyancsak az interneten végzett gyűjtésem alapján írtam egy esettanulmányt a halloween elterjedéséről, különös tekintettel Szlovákiára, Magyarországra és Csehországra. Tulajdonképpen a 2013-as állapotot rögzítettem, s bemutattam halloweenhez kapcsolódva például azt is, hogyan terjednek bizonyos konkrét személy által írt versikék már a szerző neve nélkül a világhálón. Amíg korábban egy szokás vagy népdal annak idején, megszületését követően sokkal lassabban terjedt, variálódott, ezek a versikék rövid időn belül nagy sebességgel tesznek meg nagy földrajzi távolságot ember és ember között. Ma már a különböző témák kutatása során nem lehet figyelmen kívül hagyni az internetet, a különféle közösségi oldalakat, hírportálokat, mert jelentős szerepet játszanak a különböző kulturális elemek terjesztésében.

Az Etnológiai Központ mint a Fórum Intézet egyik részlege presztízsét emeli, magyar vonatkozásban és nemzetközi szinten is. Röviden jellemeznéd ezt az intézményt, mik a legfontosabb tevékenységei?

Munkánk eléggé sokrétű. Ahogy már beszéltünk is róla, itt készültek a szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia kötetei. Gazdag kutatói szakkönyvtárat sikerült kialakítani, s a néprajzi adattár mellett létrehoztuk a Szakrális Kisemlék Archívumot, amely a legelső ilyen adattár nemcsak szlovákiai magyar, hanem szlovákiai vonatkozásban is. Több tudományos konferenciát rendeztünk az évek során, és magunk is részt vettünk számos konferencián itthon és külföldön is. A szakrális kisemlékek és általában a különféle emlékjelek kutatása, az interetnikus és interkulturális kapcsolatok, a jelenkutatás, a szokásváltozások, a szakrális néprajz és a temetőkutatás fő prioritásaink közé tartozik, de ezeken túl sok más téma kutatásával foglalkoztunk az elmúlt több mint 20 év során. Az évkönyvünkön kívül több könyvsorozatot is megjelentetünk, ezek az Interethnica, Jelek a térben, Notitia historico-etnologica, Lokális és regionális monográfiák, de sorozaton kívül is jelentek meg köteteink.

S ha már itt tartunk, hogy számos saját publikációkon kívül könyvsorozatokat szerkesztetek, szóljunk az Acta Ethnologica Danubiana évkönyvről is, melynek idén jelenik meg a huszonkettedik kötete. Jellemezd, kérlek, ezt az évkönyvet!

Az Évkönyv első kötete 1999-ben látott napvilágot, azóta folyamatosan megjelenik, néhány alkalommal összevont évfolyamszámok. Kiadványban a szlovákiai magyar néprajzkutatás eredményeinek bemutatásán túl a Duna menti népek kultúráját is prezentálni kívántuk, de több nyugat-európai ország szakembereitől is közöltünk írásokat. Lényegében közvetítő szerepet kívánunk betölteni azzal is, hogy az eredeti tanulmányok nagy részét egy másik nyelvre lefordítva jelentetjük meg különböző nyelvű összefoglalásokkal. A szlovák kollégák gyakran hivatkoznak a nyelvi gátakra a magyarul megjelent szlovákiai magyar kutatási eredményekkel kapcsolatban, ezért számos tanul-

mányt jelentettünk meg az elmúlt több mint húsz év alatt szlovák nyelven. Az évkönyvben a tanulmányokon kívül szerepelnek különféle közlemények, konferenciákról szóló beszámolók, s nagy hangsúlyt fektetünk a könyvismertetésekre és annotációkra is.

Egyik nagy szakmai elismerést kiváltó könyved a 2005-ös megjelenésű, mely a kopjafákat (vagy másfelől nézve az emlékoszlopokat) mint a szimbolikus térfoglalás eszközeit mutatja be, rendszerezve ezeket keletkezésük időrendjében, felépítésében-kivitelében, beleértve állítatásuk szlovákiai helyszínét, apropóját stb. S bevezetted a folklorizmus-kopjafa fogalmát. Nagyon leegyszerűsítve ez azt jelenti, hogy nem az eredeti rendeltetési céljukat teljesítik?

A köznyelvben ma kopjafának nevezett objektum lényegében eredetileg egy protestáns sírjel volt, amelyről a 19. században terjedt el az a nézet, hogy ősmagyar tárgyi emlék, amelyet a magyarok a honfoglalás idején hoztak magukkal a Kárpát-medencébe. Bár erre semmilyen bizonyíték nincs, ennek ellenére ez a nézet terjedt el és gyökeresedett meg a köztudatban. Bár a kopjafa mint kifejezés a romantika idején, 1838-ban jelent meg a nyelvi szakirodalomban, mégis, mai napig szívósan tartja magát a honfoglalás kori eredettel kapcsolatos teória. Ezt a hiedelmet Koltay Gábor *Honfoglalás* című filmje még inkább megerősítette, ugyanis ebben a filmben az őshazában ilyen folklorizmus-kopjafák szerepelnek. Kevésbé ismert, hogy ezt a kopjafának nevezett objektumot első alkalommal a szlovákiai magyar fiatalok és egyetemisták állították a Komárom mellett, az Őrsújfalui, ma már nem létező autós kempingben az 1977-es nyári művelődési tábor emlékére. Így lett a sírjelből köztéri emlékjel, amely egy konkrét rendezvény emlékét volt hivatott megőrizni. Korábban, 1976-ban Magyarországon a mohácsi csata helyszínén a tömegsírok fölé több kopjafát is állítottak, majd később az 1956-os forradalom áldozatainak emlékére a közismert 301-es parcellában is állítottak ilyeneket. Ezek halottak emlékéhez kötődtek, egyrészt az egykori emberáldozatokat követelő csata helyszínén, másrészt pedig a temetőben, tehát egyértelműen a sírjel funkcióját töltötték be. A szlovákiai magyarok az Őrsújfalui mintájára később más helyszíneken is rendeztek nyári művelődési táborokat, ahol befejezésként kopjafát avattak, vagy ha nem, akkor az előző évre vették rá az aktuális évszámot. A kopjafaállítás lett ezeknek a rendezvényeknek a záróakkordja. Ma már több száz ilyen kopjafa áll Dél-Szlovákia-szerte, ha rávetítjük ezeket a helyeket Szlovákia térképre, akkor szépen kirajzolódik a magyarok által lakott terület. A kopjafa mára nemzeti szimbólummá vált a világ magyarjainak körében, s Afrika és az Antarktisz kivételével megtalálható emlékjelként Új-Zélandon, Kanadában, Rodostóban, Japánban stb. E köztéri folklorizmus-kopjafák elterjedésükkel később sírjelként is megjelentek a szlovákiai magyarok által lakott települések temetőiben, tehát eredeti funkciójukat töltik be. Ezek a sírjelként állított kopjafák azonban nem az adott régió vagy település korábbi fejfatípusát követik, s nem az ott korábban használatos szimbólumok kerülnek rá, hanem sokkal inkább a néprajzi szakirodalom székely kopjafái alapján készülnek, de legtöbbször nagyon eklektikus objektumról van szó, s méretüket illetően is jóval magasabbak az adott település korábbi fejfáinál. Fontos megemlíteni, hogy ezek a köznyelvben kopjafának nevezett objektumok ma már a katolikusok sírjain is megtalálhatóak, sokszor faragott kereszttel a tetejükön vagy rájuk vésvé, feszülettel, vagy más Jézus-, illetve Mária-ábrázolással. A felekezeti hovatartozást tehát felülírta a nemzeti hovatartozás. Ma már felsorolni is

hosszú lenne mindazon alkalmakat, rendezvényeket, amelyek emlékére folklorizmus-kopjafát állítottak.

Neveitek e márványlapon... c. könyved lényegét az alcímei foglalják össze: A háború jelei. Adalékok a világháborús emlékjelek etnológiai szempontú értelmezéséhez. Vizsgálod az illető jelek, táblák, feliratok metamorfózisán belül ezek művészettörténeti-kulturális jelentősége változásait, vagy kizárólag csak az etnológus szempontjai szerint?

Az említett kötet lényegében egy monográfia, amely bemutatja valamennyi, a két világháború időszakához kapcsolódó, a mai Szlovákia magyarlakta vidékein álló emlékjeltípust: emlékműveket, szobrokat, emléktáblákat, reliefeket, kereszteket stb., valamint ezeknek a fő típusoknak a különféle kombinációit. Külön fejezetben tárgyaltam a holokauszthoz kötődő emlékjeleket, mivel egy olyan specifikus tragédiához kötődő emlékjelekről van szó, amelyek tematikailag és részben formai szempontból is külön kategóriát képviselnek. Az emlékjeleket nem művészettörténeti, hanem etnológiai szempontból közelíttem meg, nem az objektum esztétikai értéke a meghatározó tehát, hanem mint komplex jelenséget kell értelmezni a hozzá kapcsolódó rítusokkal, a felavatásnál vagy az ezeknél szervezett későbbi megemlékezéseken elhangzott beszédekkel, feliratokkal, időbeni változásaival stb.

Jól sejtem, hogy a ma emberének szokásait, hiedelmeit, ünnepeit, hétköznapjait – szóval hogy ezt a szemünk láttára változó világot, vagy a szavaiddal élve ezt az „emlékezetkultúrát” éppen az etnológia tudja folyamatában, változásai, alakulása mentén fel térképezni és megragadni?

Nem csak az etnológia, hanem a néprajz, vagy a kulturális antropológia stb. is, de ahogy már említettem, a módszer és a megközelítés mindig az adott kutatótól függ. Hogy mennyire érez rá a témára, vagy esetleg csak régen bevált sablonokat követ. Olvastam olyan kultúrantropológiai vagy etnológiai tanulmányt egy fontos tisztséget betöltő kutatótól, amely szerintem több szempontból sem felel meg a tudományos kritériumoknak, például három – ismétlem: három – különböző helyről származó és egymástól eléggé távoli időintervallumban lejegyzett adat alapján írt a szlovákiai temetkezési szokások változásairól. Anélkül, hogy figyelembe vette volna például a magyarlakta vidékek temetkezési szokásairól vagy temetőkultúrájáról született munkákat, amelyeknek szlovák nyelvű összefoglalásai is olvashatók. Elkövette azt a hibát, amelyet előtte és utána is több szlovák kutató is, hogy a magyarlakta régiókat figyelmen kívül hagyta. Ezt nagyon sajnálatosnak tartom, de ez nem egyedi eset, s akadnak hasonló magyar kutatók is ilyen hozzáállással és megközelítéssel. Ami a jelen kutatását illeti, nagyon fontosnak tartom, hogy a jelenre is odafigyeljünk, hiszen sok jelenség a szemünk előtt bontakozik ki, számos új szokás jelenik meg és alakul, vagy a régiek módosulnak, változnak bizonyos elemeikben. A néprajzkutatás egyik nagy hibája volt, hogy általában mindig a múlt rekonstruálására törekedett, ami sokszor egy megkonstruált múlt lett, a közelmúltat és a jelent figyelmen kívül hagyta. Ezáltal mindig fáziskésésben volt, ráadásul általában idős adatközlők információi alapján rekonstruálta az adott témát. Az emberi emlékezet azonban nagyon csalóka, ezt kutatásaim során sokszor megtapasztaltam. Ha a sajtóban népszokásokról olvasunk, általában az idős adatközlők vissza-

emlékezését olvashatjuk, s kiderül, hogy nagyanyáink idején minden szebb és jobb volt. Amikor nagyanyáink nagyanyáit kérdezték, ők is ugyanezt mondták. Az idő megszépíti a múltat, s nem csodálkozhatunk, hogy a paraszti kultúráról romantikus kép alakult ki, mintha az egy ideális, tökéletes világ lett volna, holott egy falu társadalma se volt homogén, ugyanúgy voltak szegények és gazdagok, s az emberek jellege, habitusa is különbözött egymástól, a szegények tárgyi kultúrája sokkal szegényesebb volt, mint a gazdagoké. A múzeumokba a szebb tárgyak kerültek egy minőségi és esztétikai alapon történt válogatás eredményeként. A háztartásokban is általában a szebb, minőségi dolgokat őrizték meg jobban, azt örökölték az utódok.

Csaknem minden munkád mögött rengeteg korabeli újság áttanulmányozása rejlik. A sajtó ezek szerint bizonyos értelemben tehát hű tükre, lenyomata egy adott kornak?

Igen is, meg nem is. Az adott korról rengeteg adalékhoz juthatunk a sajtónak köszönhetően, lényegében részben pótolják a korabeli adatközlőket. A rádió megjelenése előtti időszakban a sajtó volt az egyetlen tájékoztató és tájékoztató forrás. A korabeli lapok alapján például rekonstruálni lehetne az első világháború eseményeit a hátszágai történésekkel egyetemben. Sőt: a műkedvelő költők versein keresztül is meg lehetne ezt tenni, hiszen az árdrágításoktól, a fatalpú cipőn át a kikapós menyecskékig stb. sok mindent megverseltek. Természetesen minden korban figyelembe kell venni, hogy többé-kevésbé működött a cenzúra, így meg kell tanulni a sorok között olvasni. A háborúk idején, amikor a háborús propagandát szolgálta, a cenzúra is erősebb és éberebb volt, de például az első Csehszlovák Köztársaság idején sem lehetett mindent közölni. Tapasztalatból mondom, hogy egy pármondatos rendőrségi hír is fontos adatokat tartalmazhat. Ilyen például a *Felvidéki Hírlapban* 1916-ban megjelent hír, amelyben egy homonnai temetői lopásról számoltak be, amikor egy kisgyerek sírjáról ismeretlen tettes ellopta a feldíszített kis karácsonyfát. Ez nagyon fontos adalék a karácsonyfa temetői megjelenéséhez, hiszen a közhiedelem szerint a karácsonyfák csak a rendszerváltást követően tűntek fel a temetőkben, holott az említett híren kívül más adatokkal is rendelkezünk.

Az első világháború idején a mai Szlovákia területére érkezett erdélyi menekültekkel kapcsolatos köteted a sajtóban megjelent hírek alapján rekonstruálja az eseményeket.

Igen, ezzel a téma felgöngyölítésén túl pontosan azt kívántam prezentálni, hogy mennyire naprakészen és részletesen tudósított a sajtó az első világháború egyik szomorú epizódjáról. Amikor a háborús emlékjelekkel kapcsolatban lapoztam a regionális lapokat, feltűntek azok az 1916-ban és 1917-ben megjelent hírek, amelyek a mai Szlovákia területére érkezett erdélyiekkel foglalkoztak. A román hadsereg 1916 augusztusában hadat üzent a Monarchiának és megtámadta Erdélyt, a lakosság emiatt menekült el Magyarországon biztonságosabb területeire. Kíváncsivá tett, mert ez a téma addig elkerülte a figyelmemet, utána akartam nézni tehát a szakirodalomban, mi is történt valójában. Meglepően szegényes irodalmat találtam a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban. Az erdélyi menekültekről csupán egy beszámolót találtam, de abban csupán Pozsonyt és Nagyszombatot említették az erdélyi menekülteket illetően, miközben a korabeli lapokból akkor már sokkal több helyről tudtam. Ekkor született az ötlet, hogy a korabeli regionális lapok alapján megpróbálom rekonstruálni az akkori

eseményeket, s kideríteni, mely helyekre érkeztek menekültek és mennyien lehettek. Erre vonatkozóan ugyanis nem találtam adatokat. Kutatásaim során kiderült, hogy az akkori Magyarország ma Szlovákiához tartozó területén nagyon sok helyre érkeztek menekültek, többek közt szlovákok lakta vidékekre is, s a menekülteknek a hírek alapján összesített száma meghaladhatta a húszezret. A sajtóban megjelentek alapján szinte minden mozzanatot rekonstruálni lehetett. A menekültek érkezéstől a távozásukig történeteket, az élelmezésüket, elszállásolásukat, az állataik elhelyezését, az oktatás megszervezését és így tovább. Különösen izgalmasak azok a versek, amelyeket a helyi műkedvelő költők írtak a meneküléssel és a menekültekkel kapcsolatban. Ezzel az úgynevezett néprajzi módszerrel két másik első világháborúhoz kötődő eseményt is rekonstruáltam. Az egyik a IV. Károly által 1918-ban szervezett osztrák–magyar gyermeknyaraltatási akció, a másik pedig a mai Északkelet-Szlovákiában 1915-ben lerombolt falvak újjáépítésére hirdetett mozgalom volt. József Attila nővérével együtt vett részt ezen az úgynevezett cserenyaraltatáson Abbáziában, ahol nem éppen tárt karokkal fogadták a magyarországi gyerekeket. A mai Szlovákia magyarlakta régióiba egyébként számbelileg sokkal több ausztriai gyerek érkezett az osztrák nagyvárosokból, elsősorban Bécsből, ahol ekkor már alig volt ennivaló. Magyarországon sem volt rózsás a helyzet, s az osztrák gyerekek elszállásolása, de elsősorban étkeztetése nem volt egyszerű feladat 1918 nyarán. Még a magyar himnusz első versszakát is megtanították velük, megérkezésükkor azt énekeltek. Az erdélyi menekültekről egy kötet, a másik két témáról pedig egy terjedelmesebb tanulmányom jelent meg a *Fórum Társadalomtudományi Szemlében*.

A harmincnégyes kőnél... c. monográfiád a haláljeleket és halálhelyjeleket vizsgálja, elsősorban szlovákiai magyar közterületeken. Az utak mentén, a valamikori halálos baleset helyszínén rögzített, nem feltétlen időtálló kegyeleti objektumokról van szó, melyeket szintén alakulásuk-változásuk szempontjából is vizsgáltad. Nagyon sok ilyen időnek és időjárásnak kitett jel szűnik meg: gondolom, legtöbbször már csak a könyvedben találni nyomát. Ilyen értelemben az etnológiai kutatás felfogható úgy is, mint egy adott időben adott helyen lévő tárgy azonosítása a jelen és a jövő számára?

Én inkább úgy fogalmaznék, hogy a létezés, a mindennapok változásait kell dokumentálni s mindezt történetiségében vizsgálva, lehetőleg a gyökerekig visszamenve a jelen részletes leírásával. Egy csomó új jelenségnek tárgyi vonatkozásai is vannak, mint például a tájainkon pár éve feltűnt húsvéti tojásfák, különféle szabadtéri dekorációk falvakban és városokban egyaránt. De említhetném a Valentin-napot vagy a halloweent stb., s nem utolsósorban a közösségi adventi koszorúkat, amelyeknek hagyománya szintén a közelmúltban, a szemünk előtt alakult ki és módosul. Ezekre oda kell figyelni és lehetőleg minél alaposabban dokumentálni, hiszen az emberek emlékezete szelektív, és bizonyos idő elteltével sokan hajlamosak elfogadni légből kapott állításokat, ahelyett, hogy utána néznének a dolognak. A fiatalabb generáció az adventi koszorúra úgy tekint, mint egy mindig is létezett kulturális elemre, holott tájainkon csak a rendszerváltást követően terjedt el. Akárcsak a karácsonyfa temetői elterjedésével vagy a halálhelyjelekkel kapcsolatban is az az általános vélekedés gyökeresedett meg, miszerint olyan szokásról van szó, amelyek a rendszerváltást követően terjedt el, holott ez nem így van. A gyilkosságok vagy halállal végződő balesetek áldozatainak emlékére számos

keresztet állítottak Európában már jóval korábban is, olyanok is vannak, amelyeket közlekedési balesetek áldozatainak emeltek, akiket lovak tapostak halálra, vagy a szekér dőlt rájuk stb. Orbán Balázs is említi egy ilyen emlékjelet *Székelyföld* c. kötetében, amely egy 1860-ban a Bucsín-tetőn lovak által halálra taposott székely atyafi emlékét őrzi. Ezen az emlékjelen szereplő versben például megőrkítették a halál körülményeit is. Maradandó emlékjeleket a múltban csak a tehetősebbek tudtak állítani, mint pl. Svájcban, Astrid belga királyné emlékére a hozzátartozók, akik a kőkeresztén kívül kápolnát is emeltek a halálos autóbaleset helyszínén. A haláljelek és halálhelyjelek általában aránylag rövid időn belül eltűnnek, tönkremennek. Az úgynevezett állandó, fémből, betonból, kőből vagy más anyagból készült halálhelyjeleket is addig látogatják, amíg élnek a legközelebbi hozzátartozók, később már nincs, aki méceszt, koszorút vagy virágot helyezzen oda. De hasonló a helyzet a temetői síremlékek egy részével is. Azért mondom, hogy hasonló, mert egy sírhelyen több generáció tagjai is nyugodhatnak, ez a hamvasztásos temetések elterjedésével párhuzamosan egyre gyakoribb, tehát több generáció jóval hosszabb ideig látogatja, gondolzza, mint a halálhelyjeleket.

Örök mementő címmel feldolgoztad a holokauszt dél-szlovákiai emlékjeleit. Én itt talákoztam először a botlatókö-jelenség szakszerű leírásával, de kitérsz az antiszemita megnyilvánulásokra is, például a minősíthetetlen falfirkákra, rongálásokra. A mára nagyon behatárolt szlovákiai magyar zsidó kultúra és közeg, ezt sok-sok publikációból tudom, kiemelten fontos számodra. Ez irányú érdeklődésednek Komárom az oka, a hivatásod, vagy belső indíttatás?

Egyrészt Komárom és a hivatásom, de elsősorban belső indíttatás, s egy gyerekkori negatív élményemre vezethető vissza. Kisiskolás koromban láttam az öt évvel idősebb nővérem történelemlékönyvében egy felvételt koncentrációs táborról, a kerítésnél álló zsidó gyerekekről, akik csíkos ruhát viseltek. Meg is kérdeztem anyumtól, hogy miért vannak csíkos ruhában a gyerekek, és mi az a koncentrációs tábor. Ő akkor elmagyarázta nekem, és én nem értettem, hogyan lehetséges, hogy ártatlan embereket csak úgy elhurcoljanak, majd koncentrációs táborban halálra éheztessek vagy megölik őket. Nem tudtam felfogni, hogyan engedhették mindezt a többiek, miért nem akadályozták meg? Akkor fogadtam meg, hogy én bezzeg meg fogom védeni a zsidókat! A rendszerváltást követően megdöbbenéssel tapasztaltam az antiszemitizmus folyamatos erősödését, hitetlenül álltam e jelenség előtt, mert nem voltam képes felfogni, miképpen lehetséges, hogy a holokauszt szörnyűségei után bárki is zsidózzon, gyűlölködjön, mi több: tagadja a holokauszt megtörténtét! Ekkor határoztam el, hogy a holokauszt-emlékjelek prezentálásán keresztül az olvasónak az emlékjelekhez köthetően a legújabb kutatási eredmények alapján bemutassam a holokauszthoz kötődő történeteket is, mint pl. az 1941-es kamenyec-podolszkiji mészárlást, amikor Magyarországról több mint 20 ezer úgynevezett hontalan zsidót utasítottak ki, szállították őket az ukrain hadművelleti területekre, majd nagy részüket legyilkolták. A holokauszt emlékjeleiről írt kötetemben tehát egyfajta holokauszt-történetet is az olvasók elé akartam tárni, beleértve napjaink antiszemita megnyilvánulásait. Nagyon érdekel a zsidó kultúra, s annak néprajzi vonatkozásai is. Természetes volt, hogy a temető kutatás kapcsán a zsidó temetőkhöz is elmenjek. A holokauszt áldozatainak 1945 után állított különböző emlékjelek, a meggyilkolt hozzátartozók temetői megőrkítése is új jelenségnek tekint-

hető. Az általad említett emlékjeltípus, a botlatókő, vagy pedig más néven emlékeztető macskakő, németül Stolperstein több mint két évtizeddel ezelőtt Freiburgban tűnt fel nekem először. Akkor nálunk még nem terjedt el, csak jóval később jelent meg Magyarországon is. Amikor a közelmúltban Gunter Demnig ennek az emlékjeltípusnak a megalkotója és kivitelezője Komáromban rakott le ilyeneket, nagyon örültem, hogy sikerült részletesen lefényképeznem a munkafolyamatot. Egy 10 x 10 centiméteres kőkockáról van szó, amelynek tetejére egy fémlap kerül az áldozat nevével és más vele kapcsolatos adatokkal, s ott helyezik el, ahonnan az illetőt annak idején elhurcolták. A fényképes síremlékekről szóló tanulmányomban felhívtam a figyelmet a fényképes zsidó síremlékek meglétére s annak változataira is, a kutatók ugyanis átvették a klisé a szakirodalomból, hogy a zsidó temetőikben tilos a képi ábrázolás, ahelyett, hogy utánanézték volna. A fényképes síremlékek a zsidó temetők egy részében, elsősorban nagyobb városokban már a 20. század elején feltűntek. Többek között egy eléggé elterjedt kézfogás szimbólumra és annak keresztény temetőikben előforduló párhuzamaira is felhívtam a figyelmet, amely ugyancsak elkerülte a zsidó temetői szimbólumokkal foglalkozók figyelmét. Megjegyzem, nem az egyik legismertebb: a kohaniták áldást osztó kezeinek ábrázolásáról van szó! A zsidó temetőkultúra is sokat változott az elmúlt száz év folyamán, elsősorban a 20. század végétől, egyre gyakoribbak a sírokon a virágok, koszorúk és más elemek, ami elsősorban a vegyes házasságok hatása, s még folytathatnám sort.

A Komárom emlékjelei az államfordulatok és rendszerváltások tükrében c., *legutóbbi monográfiád számba veszi, kategorizálja és leírja az összes komáromi (révkomáromi) emlékjelet. A bevezetőben írod, hogy a következő második rész a lényegében egy elméleti, elemző rész lesz, amelyben azonban helyet kap a dél-komáromi emlékjelek adattára is. A könyv utóéletét követve annyit tudok, hogy már készül a szlovák változata, te pedig már dolgozol a dél-komáromi emlékjeleket is felölelő második köteteden. Lenyűgöző a munkatempód, de nem érzed néha úgy, hogy lejjebb kellene venni a lángból? Neked is csak 24 órából áll a napod...*

Mivel a szakmám egyben a hobbim is, ahogy mondani szokták, valóban két végéről égettem a gyertyát. Egy ideje azonban egyre inkább érzem, hogy le kell venni a lángból, elfáradtam, s ki is égtem egy kicsit, a szervezetem is ellenkezik már. Egypáran már mondták is nekem, hogy munkamániás vagyok. Változtatnom kell, ha nem akarom, hogy elszaladjon mellettem életem már nem túl hosszú utolsó szakasza. Ami a komáromi emlékjelekről készült monográfiámat illeti, a második részét szeretném befejezni az év végére, remélem, a mostani járvány miatt lezárt szlovák–magyar határátkelőt legalább nyár végén megnyitják, mert még sok a dolgom Dél-Komáromban. Ami a megjelent kötetem szlovák fordítását illeti, az Eva Dénesová komáromi művészettörténész ötlete, és ő is szervezi. Összehozott egy csapatot, akik társadalmi munkában, azaz ingyenesen felvállalták, hogy lefordítják az első részt szlovák nyelvre. Mi tagadás, nagyon meghatott ez a gesztus, így erkölcsi kötelességemnek éreztem, hogy magam is felvállaljam bizonyos részek lefordítását.

Csehszlovákia 1968-as megszállásának emlékezete és hatása a szlovákiai magyarok mindennapjaira – ez már az a könyv, melyen most dolgozol. Hol tartasz éppen, s akkor

első kézből röviden: van-e ennek a megszállás-émlékezetnek egy fő sodra? (Mondjuk: utólag minden emlékező elítéli?)

A témát többen és több helyen kutattuk az Etnológiai Központ külső munkatársaival, azzal a céllal, hogy megtudjuk, hogyan él ez a történelmi esemény az emberek emlékezetében, s milyen közvetett vagy közvetlen kapcsolatuk volt a több évtizedig itt állomásozó szovjet hadsereg katonáival. Az adatközlők negatívan ítélték meg a megszállást. Ami meglepő, hogy volt olyan adatközlő, aki nem szívesen beszélt erről a témáról, még mindig élnek benne azok a régi reflexek, hogy esetleg baja lehet, ha nem megfelelően nyilatkozik erről a politikai jellegű kérdésről. Az adatközlők zöme az egyszerű katonákkal szimpatizált, mert többen kerültek velük kapcsolatba aratáskor, krumplicsüszkedéskor vagy pedig más mezőgazdasági munka során. A szilicei szövetkezet volt elnöke például elmondta, hogy bár a tisztek megtiltották, ők mégis adtak a mezőn dolgozó katonáknak sört, amiért azok rendkívül hálásak voltak. A tisztek persze a szövetkezet irodájában iszogattak, amíg a katonák dolgoztak. A szovjet katonák több alkalommal a rozsnyói Csemadokot is kíségtették, a járási dal- és táncünnepély alkalmával Krasznahorkaváralján, sőt volt rá példa, hogy Gombaszögön is ők készítették elő a nézőteret és végeztek el más fizikai munkákat is.

Férjedhez hasonlóan sokat olvasol, több nyelven. A nem a szakmáddal kapcsolatos könyvek közül melyek a kedvenceid? Vannak kedvenc szerzőid? Jut még időd ifjúkorod szeretett területeire: a galériákra, a művészettörténetre, szépirodalomra?

Sajnos, sokkal kevesebb időm jut az olvasásra, mint azt szeretném. Az olvasmányaim tulajdonképpen valamilyen módon a szakmámhoz is kötődnek, elsősorban a dokumentumregényeket, naplókat és a memoárokat preferálom. Sok szerzőt kedvelek, a teljes felsorolásától ezúttal inkább eltekintenek. Most hirtelenjében Szvetlana Alekszijejics, Arthur Koestler, Ámosz Oz, Umberto Eco, Závada Pál, Ljudmila Ullickaja, Spiró György, Polcz Alaine, Esterházy Péter, Márai jut eszembe. A szépirodalomra, sajnos, kevés időm jut. Ami a képzőművészetet és a galériákat illeti, a most Észak-Olaszországban tomboló járvány miatt fájó szívvel gondolok Bergamóra, a bergamói galériákra, amelyekben tavaly jártunk, vagy amikor a Torquato Tasso szobra mellett kávéztunk a róla elnevezett kávéház teraszán, amellet a templom mellett, amelynek építéséről 1137-ben határoztak, hálából, hogy akkor elkerülte a járvány a várost. Ezúttal sajnos, a bergamóiaknak nem volt szerencsájuk.

Csanda Gábor

L. Juhász Ilona könyvei:

- Rudna I. Temetkezési szokások és a temetőkultúra változásai a 20. században.* Komárom–Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2002, 244 p. /Lokális és regionális monográfiák, 2./
- „Fába róva, földbe ütve,” *A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál.* Somorja–Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2005, 288 p.
- Szagrális kisemlékeink. Malé sakrálne pamiatky. Sakrale Kleindenkmäler.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 95 p. [Liszka Józseffel közösen] /Jelek a térben–Znaky v priestore–Zeichen im Raum, 1./
- Neveitek e márványlapon... A háború jelei. Adalékok a világháborús emlékjelek etnológiai szempontú értelmezéséhez.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010, 408 p. /Jelek a térben, 3./
- Rítusok, jelek, szimbólumok.* Somorja–Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2011, 224 p. /Notitia historico-ethnologica, 5./
- A harmincnégyes kőnél... Haláljelek és halálhelyjelek az utak mentén.* Somorja–Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Etnológiai Központ, 2013, 244 p.
- Amikor mindenki a háborús állapotok igája alatt roskadoz... Erdélyi menekültek a mai Szlovákia területén. Adalékok az első világháborús migráció történetéhez.* Somorja–Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2015, 466 p. /Notitia historico-ethnologica, 6./
- Örök mentő. A holokauszt emlékjelei Dél-Szlovákiában.* Dunaszerdahely, Vámbéry Polgári Társulás, 2015, 198 p.
- Komárom emlékjelei az államfordulatok és rendszerváltások tükrében.* Somorja–Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Etnológiai Központ, 2018, 416 p. /Jelek a térben, 6./

Kitüntetései, díjai:

- A Magyar Néprajzi Társaság külföldi tiszteleti tagja (2007)
- A 2006. évi publikációs tevékenységért Szlovákia Néprajzi Társasága 3. díjban részesítette a *Szagrális kisemlékeink* c. kötetért (2008)
- Kehila Haver-díj (Komáromi Zsidó Hitközség, 2009)
- Györffy István-díj (Györffy István Néprajzi Egyesület, 2011)
- Arany János-díj (MTA, 2013)
- Jelismervény (Magyar Szemiotikai Társaság, 2014)
- Jedlik Ányos Díj (Jedlik Ányos Társaság, 2016)